

R E N T M E E S T E R

Het Dier als Grondstof van de Samenleving

de Kaa. van Opa
v. Dan.
Die ging overal mee
naam toe. voor op
de fiets

Evert Klein Nagelvoort

KABK - 2012

Inhoudsopgave

Voorwoord	4		
Inleiding:	6	Dieren/Eten	27
Het dier als universele taal.	8	- Vormgeving van ons eten	27
Antropomorfisme als onderdeel		- Verwijzingen	27
van de opvoeding	8	- E-nummers en vetzuren	28
- Logo en beeldmerken	10	- Antropomorfisme in vlees aanprijzing	30
- Reclame	10	- Dieren eten	33
- Inspelen op emotie	12	Dieren binnen de kunst	34
- Respect voor Dieren	12	- Symboliek	34
- Karl Gradin's 'Jungle'	13	- Vincent van Gogh	35
		- Sir Edwin Henry Landseer	35
Dier en religie	15	- Fotografie	37
- Genesis 1:26-28	15	- Chris Jordan	37
- Genesis 2:18-22	15	- Charlotte Dumas	37
- Sint-Franciscus	16	- Jeroen Hofman	38
- Sint Hubertus	18	- Alec Soth. Dog Days Bogota	38
- Eustachius van Rome	18	- James Mollison and other apes	38
- Christelijke dierenorganisaties	19	- Manieren van aanpak:	
- Groene kerken	19	intentie van de fotograaf	40
- Voor de dieren bid ik U	19	Dieren als lijdend voorwerp in de beeldende kunst:	
Positie van het dier	21	Tinkebell	42
- 'Trees for skyscrapers'	21	- Tinkebell: 'My dearest cat Pinkeltje'	42
- Industriële revolutie	21	- Save the males	44
- Gevolgen van grootschaligheid	22	- Ethiek	45
- Het dier als product.	22	- Goedkeuring of afkeuring	45
- Antropocentrisme	23	Symbiose mens en dier	46
- Heidi de schele buidelrat	24	- Gezelschapsdier	46
- Antropomorfisme. Het dier als mens.	25	- Charlotte Dumas	47
- Mens als dier	25	- 'Retrieved'	47

- Pieter Hugo	48
- Dolfijnen en vissers	50
- 'Opruimkraai'	50

Conclusie	52
------------------	----

Eigen Project: 'corvus corone'	54
- 'corvus corone'	55
- Fotoboek 'A Murder of Crows'	55
- Korte film: 'uit vrije wil'	56

Inzichten en eindconclusie	60
-----------------------------------	----

Bronnenlijst	62
- Boeken	62
- Audiovisuele Media	63
- Fotografen:	64
- Artikelen	64
- Voetnoten	64
- Exposities:	65
- Lezing	65

Colofon	66
----------------	-----------

Voorwoord

“I am life that wants to live, in the midst of life that wants to live.”
Albert Schweitzer (1875-1965)

Ik houd van dieren. Als ik een hond op straat tegenkom wil ik hem een aai geven. Als er een koe bij het hek staat, wil ik haar ook een aai geven. Alleen muggen... Daarnaast ben ik ook opgegroeid met dieren. We hebben thuis altijd huisdieren gehad. Katten, een hond, konijnen, kippen en vissen. Mijn vader vertelde me ooit eens een verhaal over zijn opa. Tijdens het fietsen kwam er een kraai aanvliegen en kwam bij hem op het stuur zitten. Vervolgens bleef de kraai ongeveer een jaar bij hem. Ik wil ook zo'n soort vriendschap sluiten met een kraai.

Vroeger vond ik vissen helemaal te gek. En daarom bedacht ik me dat ik geen vis wilde eten. Dat heb ik sindsdien ook nooit meer gedaan. Ongeveer tien jaar geleden merkte ik bij mezelf dat ik het vreemd vond dat ik niet wilde weten hoe een koe geslacht wordt. Die gedachte verpest het lekkere stukje vlees. Terwijl ik wel wist dat ik het niet eens was met de hele bio-industrie. Op een dag heb ik besloten om eens te proberen geen vlees meer te eten. De eerste twee weken waren wennen. Geen ham meer op brood en geen frikadels meer bij de patat. Maar zodra ik hieraan gewend was, kostte het me geen moeite meer om geen vlees te

eten. Hoewel ik soms de hamburgers en de frikadellen nog wel eens mis, is het voor mij een kwestie van mijn smaak ondergeschikt stellen aan het dierenleed. Later ben ik ook gestopt met het kopen van kleding of schoenen gemaakt van leer. De uitspraak van Schweitzer geldt ook voor mij. Ik wil leven tussen het leven dat wil leven. Ik heb niet de ambitie om iedereen te overtuigen om geen vlees meer te eten. Wel om mensen zich meer bewust te maken van hoe we tegenwoordig met dieren en het vee omgaan.

Ik vind het fascinerend hoe de mens omgaat met het dier. Dat is voor mij ook de reden geweest om deze scriptie te schrijven, zodat ik me hier meer in kon verdiepen. In mijn afstudeerproject ben ik hier ook mee bezig. We leven sowieso in een spannende tijd. Ik denk dat we in een fase zitten waarbij de eindgebruiker (consument) zich steeds bewuster wordt van het eigen handelen. Dat we niet alleen naar ons persoonlijk gewin moeten kijken, maar dat we ook zorg moeten dragen voor de natuur en dieren. Duurzaamheid, biologisch en 'groen' worden steeds belangrijkere termen. Duurzame teelt, biologisch vlees en vegetarische producten winnen terrein bij de consument.

Inleiding

Mens en dier leven sinds het begin der tijden al met elkaar samen. Dieren zorgen voor een bron van voedsel en kleding en worden ingezet als hulp- en transportmiddel. Ze maken een wezenlijk onderdeel uit van ons bestaan. De grotbewoners tekenden op de muren van de grot al afbeeldingen van de jacht op dieren. De mens kan niet zonder het dier. In religies vinden we dit ook terug, evenals in volksverhalen. Alle culturen bevatten verhalen waarin dieren een belangrijke positie innemen. Veelal staan de dieren voor iets groters en hebben ze een symbolische waarde.

Het dier vormt een belangrijk onderdeel van onze samenleving. ‘Het dier als grondstof van de samenleving’ vormt de titel van deze scriptie. Deze titel is voor mij het uitgangspunt geweest bij mijn onderzoek. Het doel is om beter grip te krijgen op hoe de mens omgaat met het dier. Wat de relatie mens en dier nu precies inhoudt.

Mijn interesse komt voort uit mijn overtuiging van het rentmeesterschap. Rentmeesterschap is een (bijbelse) term over de verantwoordelijkheid die wij, als mens, hebben over de schepping. Om zorg te dragen voor de aarde en alles wat erop leeft.

Deze scriptie wordt een zoektocht naar verschillende invalshoeken met betrekking tot ons omgaan met dieren. En over de extensie waarin de

huidige samenleving is verweven met dieren. Daarbij vormt het ook een ontdekkingsreis naar mijn eigen standpunt en hoe ik deze in mijn afstudeerproject kan inzetten. Ik weet in ieder geval dat ik niet als een activist over wil komen die bloedेरige foto’s laat zien en zeg dat de hele wereld het fout doet. Er zijn vele vormen en manieren van activisme, alleen weet ik nog niet welke het beste bij mij past.

I

Het dier als universele taal

Een pratend paard, een pratende hond of een wolf die praat en op zijn achterpoten kan lopen en drie biggen die naast het knorren ook gesprekken hebben waarin ze hun zorg uiten over hun veiligheid. Compleet normaal, zo ervaren we het. Tommie, Ieniemienie, de wolf en de drie biggen en Bambi zijn een kleine greep uit de vele dieren met menselijke eigenschappen en kwaliteiten. Het begint als klein kind. De boeken, sprookjes en tv-programma's die de kinderen voorgelezen krijgen gaan vaak over dieren en hun avonturen.

Antropomorfisme als onderdeel van de opvoeding

Het overdragen van menselijke eigenschappen en gedragingen op niet-menselijke subjecten noemen we antropomorfisme. Een kind krijgt veel te maken met dit fenomeen, zoals uit bovenstaande voorbeelden blijkt. Het vertellen van een verhaal aan de hand van dierlijke personages heeft voordelen. Het karakter van het dier is snel af te lezen aan zijn fysiek. De tekenaars en illustratoren hebben wel een enorme vrijheid in hoe zij het dier weergeven. Een krokodil en een spin kunnen worden weergegeven met een enorme aaibaarheid. Een olifant kan uiterst elegant zijn terwijl een konijn als een ongeleid projectiel kan worden afgebeeld. Het dier kan dus op wijze worden afgebeeld wat niet bij zijn natuurlijke aard hoort. Het vertellen van een verhaal door middel van dieren geeft een bepaalde vrijheid. Het vertellen en weerge-

ven van een verhaal met alleen menselijke karakters heeft tot gevolg dat er sneller een oordeel over is gemaakt. Een konijn met een slap oor toont anders dan een jongetje of meisje met een handicap. Dit heeft ook de functie om bepaalde zaken te kunnen benoemen zonder dat het gelijk te concreet hoeft te worden.¹ Dieren worden vaak onzijdig weergegeven. Dit maakt het makkelijker voor de bedenkers en voor de kinderen. Het houdt ruimte voor interpretatie. Dieren vertegenwoordigen een universele taal, niet gebonden aan tijd of plaats. Dit zorgt ervoor dat verhalen met dieren al sinds lange tijd enorm geliefd zijn bij kinderen. Hetzelfde fenomeen zien we ook terug bij sprookjes en volksverhalen.

Dat dieren het ook goed doen in tekenfilms heeft Walt Disney bewezen. Met Mickey Mouse begon het grote succes voor Disney. Het maken van een tekenfilm over een muis kwam deels voort uit de overlast van muizen op zijn kantoortje. Een medewerker had muizenvallen gezet, maar Disney vond het een slecht plan om de beestjes te doden. Hij maakte een hokje met valluikje. De volgende morgen zaten er tien muizen in. Disney besloot de muizen te houden en bouwde een hok voor ze. Hij vond ze fascinerend en wilde ze verder kunnen bestuderen. Een muis bleek erg rustig en geïnteresseerd te zijn in

Disney. De muis was totaal niet bang. Disney kreeg een band met de muis en noemde hem Mortimer. Zijn vrouw vond Mortimer niet goed klinken. Zodoende is de muis vernoemd naar hun eigen muis, welke ze als huisdier hadden: Mickey.²

Op het antropomorfisme zal nog op een andere manier worden belicht in een later hoofdstuk.

Dieren vertegenwoordigen een universele taal. Binnen de taal komen dieren ook veel voor. Er zijn veel spreekwoorden en gezegdes die gebaseerd zijn op dieren. Hieruit blijkt dat de mens veel lering trekt uit de omgang met dieren. De reden dat er veel dieren als bron voor spreekwoorden en gezegdes zijn, komt voort uit het zelfde universele karakter zoals eerder is beschreven. Gedragingen van dieren zijn praktisch overal hetzelfde. De herkenbaarheid is dus direct groot. Men kent vaak uit ervaring de gedragingen van de dieren en snapt daardoor wat er wordt bedoeld. Overigens gaan de spreekwoorden niet alleen over de gedragingen van het dier. Er vindt ook veel projectie plaats. Eigenschappen van de mens worden bijvoorbeeld op dieren geprojecteerd, of visa versa. Om een indruk te geven van de hoeveelheid spreekwoorden en gezegdes staan hieronder een aantal spreekwoorden waarin het dier voorkomt:

¹ Kessels, L (2009). 'Trefwoord: Antropomorf'. Leeskraam nummer 2.

² 'Disney in Kansas' http://www.thankyouwaltDisney.org/?page_id=8

- Een gegeven paard moet men niet in de bek kijken.
(Als men een geschenk krijgt, dan moet men niet zoeken of er hier of daar wat aan mankeert.)

- Aap wat heb je een mooie jongen.
(Dat is overdadige vleierij.)

- Nu komt de aap uit de mouw.
(Nu blijkt wat werkelijk de bedoeling was.)

- Een ezel stoot zich in geen tweemaal aan dezelfde steen.
(Het is erg dom om twee keer dezelfde fout te maken.)

- Het hazenpad kiezen.
(Wegvluchten.)

- Hij is bekend als de bonte hond.
(Hij is zeer berucht.)

- 't Moet al een ruige hond wezen, die twee nesten warm houden kan.
(Alleen een rijke man kan er een tweede vrouw op na houden.)

- De kip met de gouden eieren slachten.
(Ten behoeve van een gering korte-termijn voordeel een eind maken aan een groot voordeel voor de lange termijn.)

- De koe bij de horens pakken.
(De zaak meteen aanpakken.)

- Krokodillentranen huilen.
(Verdriet veinzen.)

- Iemand blij maken met een dode mus.
(Iemand iets goeds in het vooruitzicht stellen, dat uiteindelijk waardeloos zal blijken te zijn.)

- Er gaan vele makke schapen in een hok.
(Als men zich rustig houdt, kunnen veel mensen in een kleine ruimte verblijven.)

- Een spierinkje uitgooien om een kabeljauw te vangen.
(Een klein verlies accepteren om daarmee kans te maken op een grote winst.)

- Elk vogeltje zingt zoals het gebekt is.
(Ieder laat zich uit op een wijze die door zijn eigen aard en opvattingen bepaald worden.)

Logo en beeldmerken

De universele herkenbaarheid wordt ook ingezet bij bedrijven. Bedrijven willen herkenbaar zijn aan hun logo. Een logo dient niet alleen ter herkenning voor het merk, maar biedt ook de mogelijkheid om kenmerken te koppelen aan het merk. Veel merken maken gebruik van logo's waarin het dier in voorkomt. Denk bijvoorbeeld aan de logo's van Red Bull, Jupiler, Ferrari, Jaguar, Lamborghini, Jägermeister, WWF, Vitesse, FC Twente en ING.

Het logo van Peugeot bestaat uit een leeuw. Dit logo begint in 1858 en was ontworpen voor zaagbladen en stalen artikelen. Dit was nog voordat Peugeot zich op de automarkt had begeven. De leeuw symboliseert de drie kwaliteiten van Peugeot. De hardheid van de tanden, de soepelheid en de snelheid. De leeuw van het huidige Peugeot logo is een heraldische leeuw. Een leeuw zoals deze op het wapenschild van Franche-Comté te zien was. Dit was de bakermat van de onderneming.³ De kracht en het evenwicht van het roofdier wordt benadrukt door het feit dat de leeuw op zijn achterpoten staat. Het merk sportmerk Puma, dat in 1984 werd opgericht, heeft in haar logo de puma afgebeeld. Tot op de dag van vandaag is het logo praktisch ongewijzigd gebleven. Het logo bevat een springende puma met daaronder puma uitgeschreven. De puma is zowel actief overdag als 's nachts. Het is een krachtig dier dat een bijzonder effectieve jager is. De puma is in staat om in een keer tot een hoogte van zes meter te springen. De eigenschappen van de puma worden gecoöperend in het logo en maakt het tot een samenvatting waar het merk Puma voor staat.

Reclame

In de reclame- en commercialwereld worden dieren soms op verrassende wijze neergezet. In de reclames van de KLM worden de zwanen vol elegantie weergegeven wat suggereren dat de vliegtuigen van de KLM net zo zijn. In een reclame van het merk John

³ 'De ontwikkeling van het Peugeot logo'. Association Peugeot Hollande. <http://www.aphpeugeot.nl/index.php/historie/ontwikkeling-peugeot-logo.html>

West, van de zalm, wordt er meer gespeeld met een natuurlijk fenomeen. De zalmen leggen elk jaar een onmogelijke reis af voordat ze gaan paren. Tegen de stroom in springen ze naar hoger gelegen wateren. De beren weten dit en maken er dankbaar gebruik van. De reclamemakers weten dat wij dit fenomeen bijna allemaal kennen en speelt hierop in. Zodra de beer een opspringende zalm probeert te pakken, spring er een visser voorlangs, vangt de zalm en valt vervolgens in het water. De beer staat beteutelt te kijken hoe de man uitzinnig blij is met de zalm. In een vervolgreclame wordt het genre natuurdocumentaire nog meer uitgebuit door middel van de camerastandpunten en de voice-over. De beren staan aan de oever en een van de beren heeft een zalm. Uit het niets komt de visser schreeuwend op de beer afrennen en springt op zijn rug om de zalm af te kunnen pakken. Er ontstaat een gevecht. De kijker raakt verward of het om een echte beer gaat. Dan maakt de beer typische boxer-pasjes en daarmee wordt duidelijk dat het niet om een echte beer gaat.

Bij het Page-toiletpapier wordt op een veel zoetere manier gebruik gemaakt van het dier. Een labrador puppy vormt een herkenning voor het merk. Er is bijna sprake van een levend logo. Door middel van het puppy tracht het merk de zachtheid en tederheid te koppelen aan de kwaliteiten van het toiletpapier. Op de verpakkingen van het toiletpapier staat het puppy ook afgebeeld en probeert op deze wijze hun product extra aantrekkelijk te geven en de koper er op deze manier ervan te overtuigen dat ze Page toiletpapier moeten kopen. In het geval van John West is er nog sprake van een koppeling naar het product. Het zegt iets over hoe de zalm leeft en waar de zalm onder andere te vinden is. De uitwerking is ludiek binnen een plaatsbare context. Zelfs al staat deze context compleet los van hoe het merk John West daadwerkelijk op zalm vist.

Inspelen op emotie

Page maakt 'slechts' gebruik van indirecte associaties bij de kijker. Er vallen weinig logische koppelingen te maken naar waarom er een puppy in verband wordt gebracht met het toiletpapier. Een puppy gebruikt geen toiletpapier en als het goed is gebruikt men ook geen puppy als toiletpapier, omdat dat zo lekker zacht aan zou kunnen voelen. Het totaalplaatje van de pup moet er echter voor zor-

gen dat we gaan geloven dat het toiletpapier zacht, teder en sterk is. Dat puppy's vele harten doen smelten is wel duidelijk. Ze raken ons emotioneel. De materiële waarde van het product wordt aangevuld of zelfs vervangen door immateriële waarden door het deels op de emotionele beleving te gooien. En wellicht is dat ook de grootste reden geweest om de pup als merkdrager te maken. Ouders van kinderen zullen het in ieder geval soms lastig krijgen in de supermarkt als het gaat over de keuze van het toiletpapier.

Naast de grappige of vertederende inzet van het dier in de reclame, worden de harde leefomstandigheden van het dier ook gebruikt met hetzelfde doel: geld. Het International Fund for Animal Welfare (IFAW) heeft reclamespotjes op de televisie om donateurs te werven. De spotjes bestaan uit, in sommige gevallen, schokkende beelden waarin compleet verwaarloosde of mishandelde dieren worden getoond. De boodschap is helder, we moeten een einde maken aan het dierenleed. Door het IFAW te steunen kan men er mede voor zorgen dat deze praktijken stoppen. Aan het einde van de reclame laten ze een aantal beelden laten zien van dieren die door het IFAW een beter leven hebben gekregen. De reclame van Page en het IFAW verschillen enorm van elkaar. Aan de ene kant zien we een geromantiseerd beeld en aan de andere kant confronterende beelden die we liever niet willen zien. Het mechaniek ligt wel dicht bij elkaar. Door het inzetten van dieren wil men inspelen op de emotie van de kijker. De boodschap van het IFAW heeft echter direct te maken met de beelden die worden getoond. De reactie op de reclames van de IFAW zijn opvallend en verwacht. Men zet de televisie liever even op een andere zender. De beelden confronteren ons, geven ons een ongemakkelijk gevoel. Het onwetend blijven voelt soms als een betere optie.

Respect voor Dieren

Respect voor Dieren (RvD) is een organisatie bestaande uit een groep die overtuigd vegetariër of veganist is. Vaak krijgen ze de benaming van dierenrechtenactivisten. Ze voeren vaak actie tegen bijvoorbeeld winkels die bont verkopen. Spandoeken worden omhoog gehouden en leuzen geroepen als "bont is moord, alle dieren vrij!" en "dieren willen leven, alle dieren vrij!". Het publiek krijgt flyers aangereikt met daarop afbeeldingen van een doodbloedende

Karl Gradin - 'Jungle' (2006)

koef of een nerts die net ontdaan is van zijn huid. De foto's liegen er niet om. Het zijn foto's van praktijken die elke dag voorkomen. De beelden kennen we vaak alleen niet die daarbij gepaard gaan. Ook in dit geval zorgt het voor een enorme confrontatie bij de ontvanger. Dit blijkt ook uit de reacties van de mensen. Een aantal van de mensen neemt de flyer niet aan. Ze hebben het spandoek al gezien en de leuzen gehoord. Andere nemen de flyer aan, maar zodra ze de foto's zien geven ze de flyer terug of gooien het op de grond. Een relatief klein deel van de mensen lijkt de confrontatie aan te kunnen gaan, of is zich al bewust van hoe om wordt gegaan met deze dieren.

De vraag is of de boodschap het publiek op deze manier weet te bereiken. De heftige foto's in combinatie

met de leuzen maken de protesten en de actievoerders tot een extreem. Veel mensen sluiten de spreekwoordelijke rolgordijnen en sluiten zich ervoor af. Confrontatie van dit kaliber schiet in veel gevallen haar doel voorbij. Niet langer kan de gemiddelde voorbijganger uit empathie reageren door de overmaat van de vorm van de boodschap. Deze aanpak is overigens niet alleen kenmerkend voor Respect voor Dieren maar wordt door meerdere organisaties op soortgelijke wijze gebracht.

Karl Gradin's 'Jungle'

Karl Gradin is een beeldend kunstenaar die zich kenmerkt door zijn streetstyle kunst. Zijn manier van schilderen is sterk beïnvloed door graffiti. Gradin maakte in 2006 een verzame-

ling van logo's waar dieren in voor komen. Hij stelt dat de wildernis is verdwenen en de natuur zijn unieke positie heeft verloren. Er is niks wat nog niet door de mensheid is aange- raakt of aangepast. We zijn de baas over de natuur en verpakken het nu op een slimme manier. Par- ken, dierentuinen en zelf aangelegde stranden zijn hier voorbeelden van. De natuur is gecultiveerd, voor ons eigen gemak. De echte wildernis van nu is de beurs en de aandelenmarkt. Dit zijn systemen door de mens bedacht maar zijn oncontroleer- baar geworden. Het zijn eigen systemen gewor- den, een nieuwe vorm van natuur. Gradin ziet na- tuur als cultuur en cultuur tot het nieuwe natuur.

In zijn werk 'Jungle' plaatst Gradin een ver- zameling van 200 logo's bij elkaar. De lo- go's die hij uitkoos zijn op dieren gebaseerd. Met het bij elkaar brengen van verschillende logo's creëert Gradin een nieuwe wildernis. Om de dieren vrij te zetten laat hij truien maken. Door het ma- ken van de truien worden de dieren vrijgelaten in hun natuurlijke habitat; de leefwereld van de mens. Op deze truien staat een verzameling van 200 logo's die op dieren gebaseerd zijn. Door de hoeveelheid gaat het niet meer om het indi- viduele logo maar wordt de aandacht verlegd naar de schoonheid en vormgegeven dieren.

Het mag duidelijk zijn. Dieren zijn verweven in onze samenleving. In veel gevallen hebben we deze ont- moetingen niet eens meer bewust door. We zijn al- lemaal met dieren opgegroeid. De oude knuffel van vroeger is daar nog een tastbare herinnering aan.

II

Dier en religie

Genesis 1:26-28.

26 God spoke: "Let us make human beings in our image, make them reflecting our nature So they can be responsible for the fish in the sea, the birds in the air, the cattle, And, yes, Earth itself, and every animal that moves on the face of Earth." 27 God created human beings; he created them godlike, Reflecting God's nature. He created them male and female. 28 God blessed them: "Prosper! Reproduce! Fill Earth! Take charge! Be responsible for fish in the sea and birds in the air, for every living thing that moves on the face of Earth."

Genesis 2:18-22

18 God said, "It's not good for the Man to be alone; I'll make him a helper, a companion." 19 So God formed from the dirt of the ground all the animals of the field and all the birds of the air. He brought them to the Man to see what he would name them. Whatever the Man called each living creature, that was its name. 20 The Man named the cattle, named the birds of the air, named the wild animals; but he didn't find a suitable companion. 21 God put the Man into a deep sleep. As he slept he removed one of his ribs and replaced it with flesh. 22 God then used the rib that he had taken from the Man to make Woman and presented her to the Man.

(uit: The Message)

De twee gedeeltes uit de bijbel komen uit 'The Message' vertaling. Dit is een vertaling in hedendaags Engels, wat voor een leesbare tekst zorgt.⁴ Uit deze teksten blijkt dat dieren een belangrijke rol innemen in de schepping. In Genesis 1 staat beschreven hoe de mens de verantwoordelijkheid krijgt over alle dieren op aarde, in de zeeën en in de lucht. In Genesis 2 is te lezen hoe God Adam in het hof van Eden plaatste. Alle dieren werden bij de mens gebracht om te zien hoe hij ze zou noemen. De naam die gegeven zou worden, zou altijd hun naam blijven. Hieruit blijkt de verantwoordelijkheid die de mens heeft gekregen over het dierenrijk. Ze worden gemaakt vlak voordat God besluit dat Adam een vrouw nodig heeft; Eva. De dieren zijn geschapen voor de mens, zoals er letterlijk staat: 'Ik zal iemand maken met wie hij zijn leven kan delen en die hem kan helpen.' Het dier is er om als hulp te zijn voor de mens. Maar ook iemand om zijn leven kan delen. Hieruit spreekt een diepe verbondenheid tussen mens en dier, als een vriendschap of kameraadschap. Een verbondenheid die eigenaren van huisdieren veelal zullen bevestigen. Het sluit ook aan bij het gedachtegoed van het rentmeesterschap. 'De mens in zijn verantwoordelijkheid naar de aarde', zoals de VanDale het beschrijft. Het is de taak van de mens de aarde goed te verzor-

⁴ The Message. Version Information. <http://www.youversion.com/versions/msg>

gen met al het leven wat zich op de aarde bevindt.

Na de zondeval is er veel veranderd. De mens wordt buiten het hof van Eden gezet en moest zwoegen om het land te bewerken. Hiermee veranderde de functie van de dieren ook. Ze werden ingezet als hulp bij het bewerken van het land en te voorzien in het levensonderhoud van de mens. Melk en vlees voeden de mens. De dierenhuiden waren nodig om de mens te kleden, aangezien ze zich na de zondeval schaamde voor elkaars naaktheid. Vanaf dat moment worden dieren ook ingezet wanneer er een offer gebracht moest worden. Men bracht een offer voor zonde die ze hadden begaan, als verzoening als dank etc. Priesters brachten deze offers namens de mensen. Hier waren strikte regels voor. Afhankelijk van het inkomen bood men een lam, bokje, stier of duiven aan als offerdieren.

Dieren hebben ook symbolische waarde binnen de bijbel. In het verhaal van de Goede Herder is het Jezus die voor elk schaap zorgt. Met deze schapen worden de mensen bedoeld. Jezus wordt ook vergeleken met het Lam dat zich zonder te verzetten naar het slachtblok laat leiden. Dit is een vergelijking van de kruisiging van Jezus. Bij de doop van Jezus werd de duif het symbool van de Heilige Geest. De duif was ook een teken van hoop. Toen Noach op de ark was, liet hij een duif los. Dit deed hij om te kijken of de duif terug zou komen met een bewijs dat het water gezakt zou zijn. De duif kwam terug met een takje in zijn bek en vormde daarmee een teken van hoop. Echter, voordat de duif uit de ark werd gelaten, liet Noach eerst een raaf vrij. De raaf wordt door sommige mensen gezien als het onreine en het zondige. Dit omdat hij zich waarschijnlijk tegoed deed aan de karkassen die over waren gebleven na de Zondvloed. Overigens werd de profeet Elia wel verzorgd door raven. Zij brachten hem eten, in opdracht van God. In de Romeinse tijd gebruikte christenen het ICHTUS symbool, bestaande uit een visvorm. ICHTUS betekent letterlijk 'vis'. De christenen gebruikte het als herkenningsteken voor andere christenen. In die tijd werden christenen vervolgt. Het teken zorgde ervoor dat men elkaar kon herkennen. Hoewel ICHTUS dus letterlijk vis betekende, stond de I voor Jezus, de CH voor Christus, de T voor Theou, de U voor Uios, de S voor Soter.

Vertaald Jezus Christus Gods Zoon Verlosser. Tot op de dag van vandaag wordt dit symbool nog gebruikt, al is het niet meer met dezelfde context. Binnen het Katholicisme zijn er veel mensen heilig verklaard. Deze verklaring gebeurt pas na een strikt aantal voorwaarden. Zo moeten er bijvoorbeeld postuum nog twee wonderen gebeuren die toe te schrijven zijn aan de persoon in kwestie. Er zijn veel verhalen over heiligen. Zo is er ook veel bekend over Franciscus van Assisi. Zijn feestdag is op 4 oktober. In 1929 werd besloten om de werelddierendag ook op 4 oktober te houden, gezien de band die Franciscus had met de dieren.

Sint-Franciscus

Het korte verhaal hieronder geeft een goed beeld van hoe Franciscus om zou zijn gegaan met de dieren. Dit verhaal komt uit het boek De Fioretti: Verhalen over Sint-Franciscus.⁵ Het beschrijft zijn liefde voor de dieren en daarmee over zijn taak als rentmeester.

“Toen hij eens met zijn broeders langs een groep bomen liep, konden ze elkaar niet verstaan vanwege het lawaai dat de vogels maakten. Franciscus beseftte dat hij de dieren tekort gedaan had, zei tegen zijn broeders dat ze even moesten wachten, en gebaarde de vogels, dat hij hen iets wilde zeggen. “Terstond kwamen de vogels die in de bomen zaten, naar hem toe en allen bleven zonder te bewegen voor hem zitten tot hij zijn preek beëindigd had. En ook toen gingen ze niet weg voor hij hun zijn zegen had gegeven. En, zoals broeder Masseus en broeder Jacobus de Massa later vertelden, verroerde geen enkele vogel zich toen Franciscus tussen hen door liep en hen met zijn pij raakte.”

De preek die Franciscus hield ging over dat God veel van de vogels houdt. Het verhaal lijkt overeenkomst te hebben met de tekst uit Lukas. Daarin wordt vervolgens weer gekeken naar hoeveel de mens dan al niet waard is in God's ogen.

Lukas 12:24

Look at the ravens, free and unfettered, not tied down to a job description, carefree in the care of God. And you count far more. (uit: The Message)

⁵ † 1226 Franciscus van Assisi' <http://www.heiligen.net/heiligen/10/04/10-04-1226-franciscus.php>

Sint Hubertus

Sint Eustachius (ca 1510/20).
 Paneel altaarretabel.
 Duyistland, Bernau, kerk HI-Maria.

Sint Hubertus

“Het was Goede Vrijdag. Terwijl alle mensen naar de kerk togen, ging Hubertus met zijn vrienden uit jagen. Op een goed moment verwijderde hij zich een stukje van de overigen, omdat zijn honden achter een hert aanzaten. Hij was alleen toen plotseling uit de bosjes een hert op hem toetrad met een kruis in het gewei. Hubertus sprong van zijn paard en viel op zijn knieën. Hij hoorde hoe een stem tot hem zei: “Hubertus, waarom verdoe je je tijd met dit soort bezigheden? Van nu af zul je niet meer dieren vangen, maar mensen.” Hubertus viel op zijn knieën neer, en vanaf dat moment joeg hij de ware vreugde na door Christus na te volgen.” Het hert heeft in veel culturen een symbolische betekenis. Van oudsher wordt het in verband gebracht met de kringloop van de natuur, met ondergang en wederopstanding, omdat het in het voorjaar zijn oude gewei afschuurt tot het er in bloedige flarden bijhangt, zodat een nieuw de kans krijgt aan te groeien.

Het hert staat voor snelheid en gratie; voor rennen naar het ware geluk; verlangen. De eerste regel van Psalm 42 is beroemd: “Zoals het hert reikhalst naar levend water, zo, God, verlangt mijn ziel naar u” Het hert kan ook de plaats van God (of Christus) zelf innemen. Vooral in middeleeuwse legendes wordt het zoeken van God vaak voorgesteld als een hertejacht.⁶ Het is dan ook niet vreemd dat in de legende van Hubertus het hert de goddelijke boodschap brengt.

Eustachius van Rome

Maar Hubertus was niet de enige die met God in contact kwam door een ontmoeting met een dier. Hetzelfde overkwam Eustachius van Rome. Ook hij was op jacht met vrienden. Er waren een aantal herten die ze achterna zaten. Het mooiste hert ging weg van de groep en Eustachius besloot om achter dit hert aan te gaan. Eustachius was weg van de groep en het hert draaide zich om. God sprak tot hem en Eustachius bekeerde zich, samen met zijn familie, tot God. De levensloop van Eustachius en zijn familie was echter niet even rooskleurig. De keizer wilde dat hij een dankoffer zou brengen aan afgoden, maar dat wilde Eustachius niet:

“Christus is mijn God; Hem dien ik en Hem alleen breng ik offers.”

Dat maakte de keizer kwaad. Hij liet ze met z'n vie-

6 ‘Het Hert als symbool’ [http://www.heiligen.net/wb/symboolhert.php?TERMS="+hubertus](http://www.heiligen.net/wb/symboolhert.php?TERMS=)

ren in de arena van het circus werpen, waarna wilde leeuwen tegen hen werden opgehitst. De leeuw kwam aanlopen en boog voor hem het hoofd alsof hij hem aanbad. Vervolgens liep het dier weg. Nu liet de keizer onder een koperen stier een vuur aanleggen en beval hen daar levend en wel in te drijven. De heiligen spraken een gebed en bevalen zich aan aan de Heer. Ze gingen de stier binnen en gaven de geest. Na drie dagen werden ze er voor de ogen van de keizer uitgetrokken; ze bleken ongeschonden te zijn; zelfs geen haar vertoonde ook maar een schroeiplek.⁷

Het is interessant om te lezen dat de leeuwen Eustachius en zijn familie niet aanvielen, waarmee duidelijk wordt gemaakt dat de schepping ontzag heeft voor God. In de Notre Dame in Parijs is het verhaal van Eustachius in glas en lood te zien.

Christelijke dierenorganisaties

Het is vreemd te noemen dat er niet echt sprake is van christelijke dierenorganisaties. Zeker wanneer de tekst uit Genesis erbij wordt gehaald. Het is de taak van de mens om voor de schepping te zorgen, waaronder de dieren ook vallen. De verklaring hiervoor heeft te maken met het feit dat het dier geen morele status heeft gekregen. Het ging om de mensen en hun verhouding met God. Het dier deed er niet toe en was er alleen als hulpmiddel voor de mens. Kardinaal Danielou ging in gesprek met een Hindoeïst over het vraagstuk of vlees eten te rechtvaardigen is. Zijn antwoord was verrassend:

“How do you justify that killing animals is not a sin?” Kardinaal Danielou: “Because we think that there is a difference of nature, between the life of man, life of spirit, and biological life. We think that animals, plants are not real beings, they are world of appearance and that the human person only is real being.”⁸

Het is niet moeilijk is om te erkennen dat de mens boven het dier staat. Zoals Danielou het beschrijft is alleen de mens een echt wezen. Wij hebben meer dan

7 ‘Eustachius van Rome’ <http://www.heiligen.net/heiligen/09/20/09-20-0118-eustachius.php>

8 ‘Hinduïsm - why cows are holy’. Parijs 1975. http://www.youtube.com/watch?v=t05S_dLmQN0&feature=related

alleen een instinct. En hoewel dit allemaal waar is, lijkt er toch een soort van superioriteit in te zitten. Zoals het hier wordt uitgelegd klinkt het alsof men zich helemaal niet hoeft te bekommeren om plant of dier. Ook hier krijgt het dier geen morele status toebedeeld.

Groene kerken

De mens begint zich steeds meer bewust te worden van de invloed die wij op de aarde hebben. We zien steeds meer in dat biologisch eigenlijk toch wel logisch is. En dat biologisch vlees beter is dan vlees uit de bio-industrie. In de kerk begint deze verandering ook steeds meer door te komen. In Amerika lijkt de ontwikkeling voor te lopen op Europa of Nederland. Franciscus van Assisi is vooral bekend om zijn liefde voor het dier. Maar ook Albert Schweitzer is een belangrijk figuur binnen de christelijke wereld. Zijn levensmotto was: "I am life that wants to live, in the midst of life that wants to live." Daaruit spreekt respect voor al het leven om zich heen. Met respect voor al het leven om zich heen. In Amerika is het environmental evangelism een steeds bekender wordende term. Even als eco-evangelism. Richtingen waarbij bewuster stil wordt gestaan bij de functie die christenen hebben als rentmeesters.

In Nederland is Hans Bouma een voorganger die zich bezig houdt met natuur en dierenwelzijn. Hans Bouma (1941) studeerde theologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij was gemeentepredikant in Heerhugowaard, Hilversum en Noordeloos. Zijn gedicht is een gebed voor de dieren. Iets wat men wellicht niet vaak hoort. Het geeft zijn visie op onze omgang met het dier.

Voor de dieren bid ik U

*Voor de dieren
bid ik U,
de dieren die geen dier mogen zijn
niet kunnen leven naar hun aard
slachtoffer van onze winzucht, onze consumptiedrift
als ze maar productief, maar rendabel zijn.*

*Voor de dieren bid ik U,
de dieren waarmee eindeloos
gemanipuleerd wordt.
De dieren enkel goed voor experiment.*

*Voor de dieren bid ik U,
de dieren die moeten dienen
louter tot ons vermaak, tot onze meerdere glorie,
ter bevrediging van onze ijdelheid en pronkzucht.
Voor de dieren bid ik U,
De dieren weggepest, die uitgemoord worden,
de laatsten, de overlevenden.
O God, vergeef ons,
verander ons,
zodat de dieren
weer echt dier kunnen zijn
en wij weer echt mens.*

Door: Hans Bouma

Het dier heeft altijd een belangrijke rol gespeeld binnen de religies.

De functie van het dier verschuift van praktisch tot symbolisch. De taak van de mens ten opzichte van de aarde wordt ook duidelijk gemaakt. De mens heeft de verantwoordelijkheid over de vissen in de zee, de vogels in de lucht en al het leven dat op aarde leeft. Wij zijn de rentmeesters. Door de natuur en dieren heen kan God ook naar mensen spreken, zoals volgens de verhalen zo was bij Sint Hubertus en Sint Eustachius. Door de verschuivingen in de samenleving en het groeiende bewustzijn van hoe wij duurzaam met de aarde om moeten gaan, lijkt er ook meer aandacht te komen voor het welzijn van de dieren binnen de christelijke wereld. De taak van het rentmeesterschap sluit hier bij aan. Want het is de mens die deze taak op zich moet nemen en zorg moet dragen over de wereld om ons heen. Het gebed van Bouma is dan ook kenmerkend voor de tijd waarin we nu leven.

III

Positie van het dier

‘Trees for skyscrapers’

“We are born, primal. Conceived with the impuls to fight for what we desire. It is written in our genes, it’s encraved in our souls. But we’ve traded the wilderness for pavement; trees for skyscrapers. We’ve lost touch with our instincts with what we are (...)” - Jordan Chase (uit: Dexter. seizoen 5, aflevering 8)

De mens is binnen de natuur het enige wezen wat zijn omgeving praktisch compleet naar eigen hand kan zetten. Daar waar water is, kan land worden geschapen. Daar waar een woestijn is, wordt een complete stad gebouwd. Daar waar bomen zijn, bouwen wij wolkenkrabbers. De mensheid vormt bijna geen onderdeel meer van de natuur. Of in ieder geval niet van de term ‘natuur’ in klassieke zin. Vroeger was de verbondenheid en afhankelijkheid van de mens naar de natuur veel groter. De mannen gingen dagen lang op jacht naar voedsel. Later bleef men voor een langere periode op dezelfde plek, waarnaar ze vervolgens een nieuwe plek zochten om te verblijven. Op deze manier was er steeds voldoende voedsel voor het vee wat men had. De kaal gegraasde plekken werden door het vee goed bemest en zorgde uiteindelijk voor een vruchtbare plek. Het houden van vee was belangrijk. Zij voorzagen de familie van melk en van vlees. Het vee werd goed verzorgd en men ging goed om met wat het vee hen te bieden had.

Industriële revolutie

Lange tijd is er een balans geweest waarin de mens in samenspraak met de natuur leefde. Tot de bomen werden ingewisseld voor wolkenkrabbers. De Industriële Revolutie zorgde voor een omslag. Dankzij de ontwikkelingen en technische vooruitgang konden fabrieken in grote hoeveelheden produceren. Mensen trokken naar de stad om in fabrieken te werken. Het platteland kreeg te maken met een leegloop. De stad werd steeds belangrijker en voorzag in de levensbehoeftes van de mens. Niet langer was het agrarische bestaan de enige logische manier van bestaan. De industriële vooruitgang zorgde voor een grootschaligheid als nooit tevoren. Alle vooruitgang die werd geboekt, zorgde voor een verandering in het wereldbeeld van de mens. De wereld werd kleiner, door de uitvindingen zoals de stoomtrein. De mens besepte zich ook dat ze niet meer zo afhankelijk waren van de natuur als voorheen. Op het land leefde men met de seizoenen. Het land werd bewerkt, ingezaaid en geoogst. De voorraden gebruikte men in de winter. Er was dus letterlijk een tijd van zaaien en een tijd van oogsten. En op die manier waren de mensen ingesteld. Seizoenen hadden minder impact op de mens die in de stad woonde. Het hele jaar door was er genoeg eten te koop in de winkels. Ook ontstond daarmee een verschuiving qua geloof. De meerderheid van de bevolking was christelijk, maar steeds meer kreeg men geloof in de mensheid an sich. In de vooruitgangen en in de wetenschap.

Door de industriële revolutie ontstaat er een vreemding tussen producent en consument. De rol van het dier als hulp voor de mens begint af te nemen. Door de vele ontwikkelingen kan de mens steeds meer op techniek en machines vertrouwen in plaats van op dieren. Deze worden immers moe. Het gebruiken van machines zorgt voor een grotere vrijheid en grotere effectiviteit voor bijvoorbeeld de boer. De afstand van het eten dat de consument koopt wordt ook steeds groter. Steeds meer gebeurt buiten het zicht van de consument. Niet langer hoeft de er zelf geslacht te worden, dit gebeurt steeds grootschaliger in slachthuizen. Nog steeds hebben we te maken met deze verafstandelijking.

Gevolgen van grootschaligheid

Tegenwoordig viert de grootschaligheid hoogtij. De mens trekt steeds meer naar de stedelijke gebieden en de wereldbevolking groeit. De vraag naar vlees is enorm. Door deze grote vraag naar vlees moet er veel vee worden gehouden. Boerenbedrijven moeten wel hun capaciteit verhogen om nog iets te kunnen verdienen. Het vlees dat de boeren verkopen levert weinig op. Dat zorgt ervoor dat ze moeten blijven uitbreiden om financieel hun hoofd boven water te houden. Veel vee wordt zelfs niet in Nederland geslacht, maar in Polen of Italië. Daar is het goedkoper. Dus moeten de dieren eerst een lange reis afleggen voordat ze worden geslacht. Tot eind jaren '90 was het gebruikelijk dat het vee diermeel als onderdeel van de voeding kreeg. Dit diermeel bestaat uit slachtafval dat is verwerkt tot poedervorm.

De koe is een herbivoor, een echte gras-eter. Het hele lichaam van de koe is hierop ingesteld. Doordat gras moeilijk te verteren is heeft de koe 4 magen. Op deze manier worden stapsgewijs de voedingsstoffen uit het gras gehaald. Koeien kregen tot eind jaren '90 dus ook diermeel als voeding. En daarmee veranderde de koe van herbivoor tot omnivoor. In sommige gevallen zelfs tot kannibaal aangezien koeien ook tot diermeel worden verwerkt. Binnen de EU is diermeel tegenwoordig niet meer toegestaan.⁹ De uitbraak van BSE hield namelijk verband met het diermeel wat de dieren kon besmetten. En omdat BSE ook over-

draagbaar bleek te zijn op mensen, werd het gebruik van diermeel aan banden gelegd. Niet zozeer vanuit het dierenwelzijn, maar wel vanwege de risico's voor onze eigen gezondheid. Bij een uitbraak van een ziekte of virus wordt het 'stamping out' principe toegepast. Alle dieren die de ziekte hebben, zouden kunnen krijgen, verspreiden worden vernietigd. Miljoenen gezonde dieren moeten de tol betalen voor het onder controle zien te krijgen van de uitbraak.

Het dier als product.

In de natuur is altijd een soort van balans te vinden, waarbij variatie een grote rol speelt. Door de grootschaligheid van de bioindustrie is er sprake van monoculturen.¹⁰ Dit zijn grote aantallen van dezelfde soort vee bij elkaar. Een tegennatuurlijk fenomeen wat de kans op ziektes drastisch verhoogd. De boeren gaan dit preventief tegen door het vee zware antibiotica te geven. 580.000 kilo per jaar. 'Opeengepakte dieren, in inhumane en onhygienische omstandigheden vormen een voedingsbodem voor de verspreiding van ziekten zoals vogelgriep, BSE en mond- en klauwzeer,' aldus Danielle Nierenberg van het Worldwatch Institute.¹¹ Naast groeihormonen, die ervoor zorgen dat de dieren zo snel mogelijk kunnen worden geslacht en zo min mogelijk kosten. Dit is nodig omdat een hoge omloopsnelheid meer geld opbrengt, maar puur praktisch ook om in de vraag te kunnen voorzien. De supermarkten vragen ondertussen steeds minder voor het vlees. Kiloknaller is inmiddels een bekend fenomeen. Het vlees wat toch al niet duur is wordt fors afgeprijsd. De boeren en bioindustrie zijn hier de dupe van. Ze zullen nog meer vlees moeten verkopen om te kunnen voorzien in hun onderhoud. Een vicieuze cirkel.

Door deze grootschaligheid van intensieve veehouderij is er een andere relatie tussen mens en dier ontstaan. Een ontwikkeling dat zich al afspeelt sinds de industriële revolutie. In de documentaire 'Our daily bread' zien we hier een pakkend voorbeeld van. Zonder enig vorm van expliciet commentaar krijgen we op een bijna klinische wijze de mechanieken van de grootschaligheid van onze voedsel te zien. Kuikentjes worden op een lopende band gegooid. Met grote vaart

9 <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2011/04/12/diermeel-goed-voor-dierenwelzijn-gezondheid-en-duurzaamheid.html>

10 Thieme, M (2009). Het gelijk van dieren, het geluk van de mensen, p.40

11 Interview in documentaire: Meat the Truth (2008). Nicolaas G. Pierson Foundation.

worden ze vervolgens van de grote band gelanceerd in kratten. Deze kratten worden door werknemers uitgesorteerd en de kuikens worden van hand naar hand gegooid om ze met hun snavel op een snijmachine te leggen. Het puntje van de snavel wordt afgeknipt, zodat ze zichzelf en elkaar niet kunnen verwonden. Het dier is gedegrademd tot een product. Een product dat net als elk ander product op de lopende band wordt gezet om het om te vormen tot een eindproduct. Het bijna klinische beeld dat zich heeft gevormd van de bio-industrie, dat als een goed geoliede machine werkt, zorgt voor een afstand van de consument. Vele weten niet precies hoe alles in zijn werk gaat. Bij een confrontatie met beelden uit de bio-industrie is het opvallend en begrijpelijk dat mensen vaak liever weg kijken. Men wil niet zien dat het stukje vlees van een dier is geweest. Natuurlijk weet iedereen dat, maar de confrontatie met de leefomstandigheden en de angsten die het dier uit moet staan, bederft in sommige gevallen de lekkere smaak van het stukje vlees. De andere kant is dat niet iedereen zich bewust is van hoe er binnen de intensieve veehouderij om wordt gegaan met de dieren. Dat komt juist weer door de verafstandelijking die is ontstaan.

Antropocentrisme

De mens als middelpunt. De rest, natuur en dier, staan in dienst voor de mens. De waarde wordt afgemeten aan het nut voor de mens. Deze zienswijze legitimeert de manier waarop er met het dier om wordt gegaan. Wij staan bovenaan in de voedselketen. Daarom is het normaal dat we gebruik maken van dieren. En dat is ook waar. Wat ons onderscheidt van de dieren is onze kennis, ethiek en ons bewustzijn van goed en kwaad. De vraag is of wij ons op deze manier verheven moeten voelen boven de dieren. Zijn dieren alleen maar af te meten aan het nut dat ze voor de mensheid hebben, of hebben de dieren zelf ook een leven waarin ze hun eigen vorm van bewustzijn hebben? Voor veel mensen is het makkelijker om stand te houden bij het principe van het antropocentrisme. Het maakt de mens verheven en zorgt ervoor dat er niet na gedacht hoeft te worden hoe dieren daadwerkelijk leven. Het maken van een dier tot een product is wat ook bij de consument gebeurt. Er is een duidelijk onderscheid tussen dieren die we eten en gezelschapsdieren. Het lijkt of mensen zich bewust minder betrok-

ken of aangetrokken voelen door een koe. Door de kennis dat de koe goed is voor melk en voor een biefstuk, ziet men het dier anders. Deze zienswijze kan ervoor zorgen dat men minder snel contact zal gaan zoeken met een koe, om eens een aai te geven. Dit terwijl koeien over het algemeen best een bepaalde aibaarheidsfactor hebben. Bij varkens is het begrijpelijker. Varkens hebben niet een hoog aibaarheidsgehalte uit zichzelf. Hun intelligentie is wel van een hoog niveau. Iets wat ook niet iedereen graag wil weten, omdat intelligentie vaak een schaal is voor het recht op een waardig bestaan.

Intelligentie vormt over het algemeen een richtlijn voor het bestaansrecht van een dier en de wijze waarop wij het dier waarde geven. Denk aan dolfijnen of apen. Ze vertegenwoordigen bijna een hogere vorm van leven binnen het dierenrijk. Het zorgt ook voor een verkeerde inschatting van dieren. Een reuzenpanda vinden de meeste mensen erg schattig. Door de zwarte stippen rond zijn ogen heeft het dier nog meer karakter. Het spreekt ons aan. De reuzenpanda is wel gevaarlijk. Er zijn gevallen bekend dat de panda puur uit irritatie mensen heeft aangevallen. Het beeld wat we vormen is dus niet altijd correct. Aibaarheid speelt dus een grote rol in hoe wij dieren ervaren. En dat is ook heel logisch. Sterker nog, dit doen we ook bij de medemens. Het aanspreken van een aantrekkelijk persoon doen we liever dan praten met iemand waar we geen aantrekkingskracht bij voelen. In zekere zin is dat ook een vorm van aibaarheid. Antropomorfisme. Het dier als mens. Het zal geen onbekend beeld zijn wanneer je denkt aan een Chiwawa met een trui aan die zich in de Guccitas van een mevrouw bevindt. De voorpootjes en het hoofdje steken nog boven het tasje uit en kunnen nog net onder de oksel van de vrouwen naar het stedelijke uitzicht kijken. Het kleine hond wordt soms meer als baby behandeld dan als een kleine hond die overigens niet bang is om een grote hond nog even aan te vallen. De manieren waarop wij met gezelschapsdieren omgaan, kan ver gaan. Dit is even vreemd als het even logisch zou kunnen zijn. De band tussen een trouwe oude Labrador en zijn evenredig oude baas is sterk. De Labrador is een volwaardig lid van het gezin en heeft zijn baas door een emotionele moeilijke tijd geholpen. Het is een trouwe kameraad geworden, die altijd met zijn baas mee mag. De Chiwawa heeft deze positie waarschijnlijk ook, maar is

Heidi de schele buidelrat

ook vooral een mode verschijnsel. De Pitbull is de manlijke tegenhanger van de Chihuahua en wordt vooral in de hiphop-scene veel als accessoire ingezet.

Heidi de schele buidelrat

Heidi de buidelrat was een rat die in de de dierentuin van Leipzig leefde. Ze keek scheel. En dat sloeg goed aan bij de bezoekers en bij de media. Binnen de kortste keren was Heidi een fenomeen. Iedereen die Heidi had gezien was dol op haar. Het leek wel of ze een levend stripfiguurtje was. Heidi had haar eigen Facebook fanpagina en had meer dan 300.000 vrienden. Drie keer zoveel als de Duitse bondskanselier Angela Merkel. De populariteit was ongekend. Zelfs het Amerikaanse televisiestation ABC wilde Heidi inzetten bij de uitreiking van de Oscars. Voor de dierentuin was het geen optie om Heidi naar Amerika te vliegen en dus is er uiteindelijk gekozen dat er in de dierentuin werd gefilmd.

Op 28 september 2011 is Heidi overleden. Ze werd drieëneenhalf jaar oud. Heidi onderscheidde zich op een andere manier als een aantal andere bekende

dieren, maar behoort wel bij het selecte gezelschap. Andere beroemde dieren waren Knut de ijsbeer, onze eigen Huggies, Paul de octopus en Morgan de orka.

Nico Dijkshoorn schreef de column 'Heidi de Schele Buidelrat'. In deze column beschrijft hij het fenomeen dat het antropomorfisme goed weer geeft, waarbij in dit geval het dier bijna mens wordt. Hieronder een fragment uit deze column:

"(...) Heidi de Schele Buidelrat vonden wij lief omdat ze op ons leek. Ze deed ons denken aan dat jongetje in klas 2c, met zijn afgeplakte brilletje. Aan de schele orgelman in Amsterdam die tijdens het kijken van zijn eerste 3d-film al na vier minuten overleed. Zijn hersens konden het niet aan.

Heidi riep emoties op, alleen maar omdat haar ogen niet recht stonden. Het was, zoals zo vaak in de liefde, eigenlijk alsof we naar onszelf stonden te kijken.

Waar Heidi in werkelijkheid voor stond, dat zullen we

nu nooit meer weten. We kennen haar helemaal niet. Zoals Mona Lisa voor eeuwig niet meer dan haar mond is, zo bestaat Heidi nu voor altijd uit twee schele ogen.

Dat vind ik heel erg. Ik had heel graag geweten wat Heidi het liefste at, of ze van bepaalde films hield, of Heidi heel erg om bepaalde dingen moest lachen en of Heidi het soms ook allemaal wel eens niet wist. De mens achter het dier had ik zo graag willen ontdekken. Nu, na haar overlijden, gaan wetenschappers onderzoeken waarom ze scheel was. Over een paar maanden zal dat bekend worden gemaakt. Mij kan dat helemaal niets schelen. Ik wil weten of Heidi gelukkig was. Of ze twijfelde. Ik wil weten of Heidi heel veel van iemand hield. Ik hoop het wel. Dan is dat leven van haar niet voor niets geweest.”

(Dijkshoorn, N (29-09-2011). ‘Heidi de Schele Buidelrat’. nu.nl)

Antropomorfisme: Het dier als mens

Door het doorvoeren van hoe Dijkshoorn naar Heidi kijkt, maakt hij zichtbaar in hoe de populariteit van Heidi te verklaren is. Het doet ons denken aan onszelf. We projecteren menselijke gevoelens en eigenschappen op Heidi. De ommekeer in Dijkshoorn’s column maakt de projecties van ons op Heidi tot een realiteit: Heidi wordt mens. Op deze manier werpt hij de bal terug bij de lezer. In hoeverre zien wij een dier als mens? Marcel Hulspas schreef een column in dagblad De Pers waarbij ook het dier als mens wordt gezien. Het is interessant om te zien hoe hij de kijk weet te relativeren en vervolgens toch weer weet te projecteren naar de mens toe. Het dier wordt eerst tot het dier gemaakt, waarnaar het dier weer wordt vergeleken met hoe wij als mens zijn. Hieronder is de column ‘De domme orka en de sluwe gans’ te lezen:

“Staatssecretaris Joop Atsma vindt dat er wat moet gebeuren aan de ganzenoverlast rond Schiphol. Die beesten willen nog wel eens in een straalmotor terecht komen, en dat geeft allemaal rompslomp op de luchthaven. De kans dat een vliegtuig crasht door zo’n botsing is heel klein – een piloot kan ook opletten, en in de motor is zo’n beest in twee seconden gaar – maar Atsma beschouwt de ganzen als een groot probleem en wil ze gaan ‘vergassen’. Daarvoor moet je ze levend vangen. Wat natuurlijk praktisch onmogelijk is, in die weilanden. En dan

moeten andere ganzen niet de vrijgekomen plekken innemen. Dat gaan ze dus wel doen. Er zijn er zo’n kwart miljoen. De grauwe gans is misschien dom, maar ook een doorzetter. Net als Atsma, vrees ik. Atsma lanceerde zijn moordplannen op de dag dat Orka Morgan met groot vertoon op reis ging naar Tenerife. Morgan wordt met alle denkbare zorg omgeven. Iedereen houdt van Morgan op zijn eigen wijze. Want Morgan is ‘intelligent’. Orka’s bijten graag zeehondjes doormidden, maar ze zijn zo ‘intelligent’. Morgan is het zoveelste voorbeeld van onze mateloze verering van dat vage begrip ‘intelligentie’. Voor biologen en neurologen is bewustzijn identiek aan intelligentie (zie Morgan); astronomen zoeken naar ‘buitenaardse intelligenties’ en een kind is óf intelligent, of reddeloos verloren. En dus wordt die sufferd van een Morgan die zijn familie is kwijtgeraakt triomfantelijk in een zeiltje opgehesen, en mag de ‘domme’ gans aan het gas. Nee, doorzetters, daar heb je veel meer aan. VU-promovendus Rutger Kappe deed onderzoek onder studenten van de Hogeschool Inholland, en constateerde dat niet intelligentie, maar vooral zelfdiscipline en doorzettingsvermogen het succes van de student bepalen. Doorzettings- en organisatievermogen zijn vijf maal zo belangrijk als intelligentie. En motivatie is twee maal zo belangrijk. Intelligentie doet er niet zo veel toe. Uw kind kan maar beter een gans zijn.” (Hulspas, M 02-12-2011. De Pers)

Mens als dier

Thijs van Vuure is lange tijd al gefascineerd door vogels. van Vuure studeerde biologie en filosofie en is musicus. Hij houdt zich bezig met projecten waarin het raakvlak tussen kunst en wetenschap en de wederzijdse beïnvloeding centraal staat. In zijn project ‘What is it Like to Be a Bird’ probeert hij de zang van de vogels naar een menselijke maatstaaf te brengen. Vogels leven ongeveer tien keer zo snel als de mens. Door de zang van de vogels tien keer te vertragen, ontstaat er een menselijke maat. Op die manier kunnen wij het geluid van de vogels nadoen. Dit wordt dan weer tien keer versneld en het resultaat is daar: de mens tsjilpt hetzelfde als een vogel. Tijdens het IDFA festival 2011 had van Vuure zijn installatie in de tuin van de culturele organisatie ‘De Brakke Grond’ staan. Een levensgroot vogelhuisje waar je in kon zitten. Wanneer er een keuze was gemaakt over welke vogel men na wilde doen,

startte de opname via de webcam. Na het imiteren van de vogelgeluiden op een tiende van de snelheid, kon men buiten het resultaat beluisteren. Op een monitor was de vogel te zien die men na deed. Op de andere het resultaat van het nazingen van de vogel op een tiende van de snelheid, maar nu tien keer zo snel afgespeeld. De vogel en de mens zitten daarmee op dezelfde snelheid. Dit zorgt voor verrassende resultaten: we kunnen zingen als een vogel.

Naast dit project wordt de mens soms ook als dier gezien. Wanneer iemand zich laat leiden door zijn of haar oerdriften, dan kan deze persoon zich als een dier gedragen. Een uitbarsting van woede of iemand die zich door zijn seksuele driften laat leiden bijvoorbeeld. Het is niet voor niks dat een moordenaar wel eens het beest wordt genoemd, gevolgd door de plaats waar hij heeft gewoond. In propaganda worden bepaalde groepen mensen soms ook met dieren vergelijkt. De Joden werden door de Nazi's gezien als ratten. En aangezien ratten een plaag zijn, mogen ze worden uitgeroeid. Dat was wat de Nazi's wilde dat het Duitse volk zou gaan geloven. Wanneer het mens als dier wordt gezien, heeft dit dus vooral een negatieve connotatie. Of de menswaardigheid wordt getracht eraf te halen.

De verstedelijking heeft dus mede gezorgd voor een verafstandelijking van de natuur en dier. De industrialisatie heeft een belangrijke bijdrage ge-

had in de grootschaligheid van de veehouderij. Het dier wordt steeds meer als product gezien en de waarde van het dier wordt afgemeten aan de hand van het nut dat het dier voor de mens heeft. Aan de andere kant krijgen gezelschapsdieren een steeds prominentere plek binnen het gezin. Het projecteren van menselijke eigenschappen zien we terug bij bijvoorbeeld Heidi de schele buidelrat. Het dier kunnen we als mens zien. Dit wordt vaak als positief ervaren, terwijl de mens als dier vaak een negatieve connotatie heeft.

IV

Dieren eten

Het eten van vlees is voor vele van ons een dagelijks gebeuren. Ham op brood of een gehaktbal bij het avondeten. Het afgelopen decennia is het vegetarisme een steeds algemeen geaccepteerder begrip geworden. Er verschijnen steeds meer vegetarische producten en vleesvervangers op de markt en ook in restaurants zijn er steeds meer vegetarische producten te vinden. Deze verandering lijkt ook goed te passen bij de begrippen 'groen' en 'duurzaam', waar we steeds meer mee te maken hebben. En welke ook steeds meer tot gemeenschappelijke waarde gaan horen. Pythagoras (ca 572 v. Ch. - 500 v. Ch) wordt gezien als de aardvader van het vegetarisme. Vegetarisme is overigens een vrij nieuwe term. Lange tijd werden mensen die geen vlees aten Pythagoreeërs genoemd. Ook Leonardo Da Vinci was een overtuigd vegetariër:

"Ik heb reeds in mijn jonge jaren het eten van vlees afgezworen, en eens zal een tijd komen dat mensen als ik de dierenmoorden met gelijke ogen bezien als men nu de moord op mensen beziet. Je hebt de mens de Koning der dieren genoemd - ik zou echter zeggen: Koning der roofdieren, waaronder jij de grootste bent; want heb je hen niet gedood opdat ze je tot bevrediging van het gehemelte dienen waarmee je van jezelf een graf van alle dieren maakt? Brengt de natuur dan niet voldoende plantaardig voedsel voort waarmee je je trek kunt stillen?"

Een uitspraak die 2500 jaar later nog steeds bijzonder actueel blijkt te zijn. De vraag is hoe reëel de gedachte zou zijn dat alle mensen over zouden gaan op vegetarisch eten. In de huidige samenleving wordt er wel steeds meer gedaan om het eten vorm te geven en de consument daarmee soms af te leiden van wat men daadwerkelijk eet.

Vormgeving van ons eten

Hoe zorg je er als fabrikant voor dat mensen die niet dol op vis zijn, het toch gaan eten? Het antwoord is de visstick. De visstick is rechthoekig. Een vorm die in de natuur niet voorkomt. Het heeft een krokant laagje wat voor een andere 'bite' zorgt. Aan de buitenkant doet eigenlijk niks vermoeden dat we met vis te maken hebben.¹² Achter het uiterlijk van producten zit vaak een uitgebreide gedachte. Het werkveld van de Food designers. De vormgeving van ons eten is van enorm belang over hoe wij het eten ervaren.

Verwijzingen

Een rondje door de supermarkt toont de vele variaties die er zijn te vinden op het presenteren van eten. Op het gebied van vlees zijn er interessante vormen van presentaties te vinden. In veel gevallen verwijst, net zoals bij de visstick, het vlees niet naar vlees. Kipvingers lijken niet op kippenpootjes maar eerder op een een kro-

¹² AVRO Close up: Food Design.

kant frietje. Een simpele hamburger heeft praktisch ook geen referentie meer naar de herkomst of de 'look and feel' van echt vlees. Het vlees van de hamburger is vaak ook vernalen. Dit geeft een andere ervaring dan een biefstuk. Daarin is duidelijk nog het textuur van het vlees te zien. Voor een deel verwijst vlees niet naar zichzelf. Vooral bij de hamburger en de visstick is dat goed te zien. Biefstuk is duidelijk een stuk vlees, maar zelfs binnen deze context blijft het een onplaatsbaar stuk vlees. Het is een schoon gesneden stuk vlees, dat niks verraaft van wat van dier het als geheel is geweest. De referentie met het dier wordt vaak weggelaten.

Hoe zit dat bij vegetarische producten? Bij het bekijken van het assortiment van de vegetarische producten valt snel iets op. Er zijn vegetarische hamburgers, gordon blue's, rookworsten en vegetarisch gerookte ham (inclusief de typische ham-structuur). Stuk voor stuk lijken ze op de vleesvarianten. De naamgeving sluit in veel gevallen ook aan op de benamingen van de vleesvarianten. De vegetarische producten worden het meest gegeten door vegetariërs. Mensen die er bewust voor hebben gekozen om geen vlees of vis meer te eten. De producenten van de vegetarische producten lijken zich echter vooral op een andere doelgroep te richten, namelijk de vleesverlaters of de mensen die alternatieven op vlees zoeken. De vegetariërs kopen de producten toch wel als vleesvervangers. Deze producten verwijzen, net als de vleesproducten, niet naar zichzelf. Opvallend genoeg verwijzen ze naar het vlees. Iets dat de kopers van dit product bewust niet willen eten.

Een ander fenomeen in de supermarkten zijn de koekjes en snoepjes. Tussen de vele verschillende soorten drop ligt een zak boerderijdrop. Dropjes in de vorm van alles op en rond de boerderij. Van een boerderij tot een traktor. Van een koe tot een gans. De laatste twee zijn opvallend. Waarom zou een product dat los lijkt te staan van vlees, een koe gaan afbeelden op het drop? Marsepein blijkt ook een lange traditie te hebben in het vormgeven van vlees of dier. Marsepein als worst of als een varken. Twee populaire vormen. Het snoepmerk Katja (te herkennen aan de kat als logo) heeft verschillende producten in de supermarkt liggen. Varianten bestaan uit biggetjes en apekoppen en haringen. Hier verwijst het drop ook niet naar zich-

zelf. Terwijl andere merken dat veel meer proberen en niet de referentie in het dier proberen te zoeken. Drop bevat vaak gelatine. Dit is een product afkomstig van dieren. Het wordt gewonnen uit de huid en botten van slachtdieren, zoals kippen, varkens en vissen. Hoewel zich niet iedereen hiervan bewust is, lijkt Katja met haar dierlijk vormgegeven dropjes toch dicht bij de oorsprong te blijven zitten. Wat is het toch dat we producten op dieren willen laten lijken zonder dat het vlees is? En waarom willen we vlees dan niet op een dier laten lijken, maar een vegetarische burger wel weer op vlees laten lijken?

E-nummers en vetzuren

Veel producten bevatten zogenaamde E-nummers. Dit zijn hulpstoffen die binnen de Europese Unie van een unieke codering zijn voorzien. De producent van een product is verplicht deze nummers op de lijst van ingrediënten te zetten. E-nummers kunnen uit een natuurlijke of synthetische bron bestaan. Bij de natuurlijke bron kan dit bestaan uit slachtafval, dierlijke vetten of kunnen zuiver plantaardig zijn. De consument is zich in veel gevallen niet bewust van de afkomst of bron van de E-nummers. De ontwikkeling is wel dat de E-nummers met dierlijke oorsprong steeds meer worden vervangen door een synthetische variant. Vetten bestaan uit glycerol en meestal 3 vetzuren. Dat geldt voor al het dierlijk en plantaardig vet. Vetten kunnen worden gesplitst in glycerol en de losse vetzuren. Deze worden gezuiverd en hieruit kunnen allerlei synthetische vetten en vetachtige stoffen gemaakt worden. Deze fungeren vaak als emulgator, waardoor het mogelijk is om vetten met water te mengen. In het lichaam worden deze stoffen afgebroken en verwerkt als gewoon vet. De oorsprong van de vetzuren is echter niet te achterhalen in het eindproduct. Zowel dierlijke als plantaardige vetten zijn chemisch 100% identiek. De producent maakt de vetzuren meestal uit het goedkoopste vet. Vrijwel altijd gaat dit om plantaardig vet maar het gebruik van dierlijk vet is niet uitgesloten. Dit kan om runder- of varkensvet gaan. Als consument is het onmogelijk om vast te stellen wat de oorsprong van de vetten is. De producent kan het ook vaak niet vertellen, en met chemische analyses is het evenmin aan te tonen. Alleen de grondstofleverancier weet de herkomst, maar deze is voor de consument meestal niet te achterhalen.

E-nummer	Naam	Oorsprong
E120	Karmijn, Cochenille	Schildluizen (extractie uit gedroogde luizen)
E322	Lecithine	Soja en voor een klein percentage voor speciale doeleinden uit kippe-eieren.
441 (verval- len)	Gelatine	Gemaakt uit botten en huid van slachtdieren (runderen, kippen, varkens, vissen). Door de BSE crisis tegenwoordig niet veel meer van runderen.
E481/2	Natrium/Calcium-stearoyl- lactyla	Mengsel van melkzuur en stearinezuur, een vetzuur. Voor vetzuren, zie opmerking onderaan tabel
E485 (verval- len)	Gelatine	Gemaakt uit botten en huid van slachtdieren (runderen, kippen, varkens, vissen). Door de BSE crisis tegenwoordig niet veel meer van runderen.
542	Beendermeel	Gemaakt uit botten van slachtdieren (runderen, kippen, varkens, vissen). Door de BSE crisis tegenwoordig niet veel meer van runderen.
E630-35	Inosinezuur en inosinaten	Vooral gewonnen uit vlees en sardines. Wordt ook synthetisch gemaakt of (steeds meer) met bacteriën.
Caseine en caseinaat	Een eiwit uit koemelk	
Gelatine	Gemaakt uit botten en huid van slachtdieren (runderen, kippen, varkens, vissen). Door de BSE crisis tegenwoordig niet veel meer van runderen.	
Lactose	Melksuiker uit koemelk	
Omega-3-vetzuren	Meestal uit vis, voor een deel ook uit soja	
Wei- en weipoeder	Een eiwitpoeder gemaakt uit koemelk. Wei, weipoeder en kaas zijn niet altijd halal, dat hangt af van hoe het dier (kalf, geit, schaap), dat het stremsel voor het stremmen van de melk levert, is geslacht. Als dat op Islamitische wijze is gedaan, is het halal en dus zijn de afgeleide producten halal. Alleen de producent kan hierover de juiste informatie geven. Vegetarische kaas (en de daarvan gemaakte wei) is halal.	

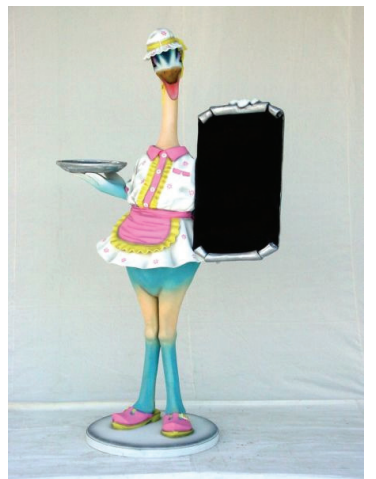
Om zeker te zijn dienen alle genoemde additieven niet gebruikt te worden. Dit is de stelregel voor veganisten. Voor vegetariërs en moslims ligt het moeilijker. De meeste vegetariërs gaan ervan uit dat de oorsprong plantaardig is (wat ook in verreweg het grootste deel van de producten het geval zal zijn) en dat je bij een Nederlands dieet minder dan 1 gram/dag van dit soort stoffen binnen zal krijgen. De dierlijke bijdrage is dan ook nihil en vele vegetariërs eten deze producten dus wel. Voor moslims en joden is het nog complexer, want al is een klein deel dierlijk, of dat weer van onreine dieren afkomstig is, is nog weer veel moeilijker vast te stellen.

Op de lijst zijn een aantal van de E-nummers te zien, die we in onze voeding tegen komen.¹³ Dieren vormen door de E-nummers letterlijk een grondstof voor de samenleving. Onderaan de lijst staan een aantal overige ingrediënten die vaak gebruikt worden en van dierlijke oorsprong zijn.

Antropomorfisme in vlees aanprijzing

Een ander fenomeen zijn de beeldmerken of promotieartikelen van bijvoorbeeld slagers of winkels waar vlees wordt verkocht. Een varken met een koksmuts staat voor de slager met daarop de huidige aanbiedingen. Of een gouden kip die de mensen moet lokken op kip te kopen. Het zijn manieren om de aandacht van de mensen te trekken. Niet iedereen lijkt verbaasd over het feit dat een varken zichzelf loopt te promoten. Of dat de kip de aandacht trekt om zoveel mogelijk mensen naar de winkel te lokken. Deze manieren van aanprijzingen zijn antropomorfistisch. Het dier krijgt (menselijke) eigenschappen toebedeeld die niet dier-eigen zijn. Zoals ook het geval bij het Page toiletpapier is met de pup erop. Deze manier van aanprijzingen van het product kan soms tot opvallende vormen leiden, zoals blijkt uit de foto's op de volgende pagina.

13 - 'Welke E-nummers en additieven bevatten dierlijke producten?' <http://www.food-info.net/nl/qa/qa-fi45.htm>

Zelfaanprijzing - Evert Klein Nagelvoort
(samengesteld uit bestaand beeld)

Evert Klein Nagelvoort

Dieren eten

Het blijft best vreemd. Het vormgeven van eten in de vorm van een dier. Zeker omdat deze producten niet uit vlees bestaan. Vooral met de Sinterklaas tijd is er snoep (chocolade en marsepein) in de vorm van dieren.

De drie foto's die ik heb gemaakt geven een impressie van wat van dieren er worden verkocht.

V

Dieren binnen de kunst

Dieren zitten door de hele kunstgeschiedenis heen. Overal het algemeen vormen ze niet het onderwerp zelf maar vormen meer een onderdeel in het decor. De kerk was vaak opdrachtgever aan kunstenaars. Christelijke taferelen werden geschilderd, waarin dikwijls dieren in voor kwamen vanwege hun symbolische betekenis. Zoals bijvoorbeeld in het verhaal waarin Abraham zijn zoon Isaac moest offeren. Op het moment dat Abraham Isaac op het altaar heeft liggen en zijn mes opheft, krijgt hij van God te horen dat hij zijn zoon niet hoeft te offeren en het bok als vervanging mag gebruiken. Maar ook zonder de kerk als opdrachtgever zijn bijbelse voorstellingen populair gebleven om af te beelden. Rembrandt heeft dit veel gedaan. Net als Caravaggio. Het is opvallend om te zien dat dieren vaak in schilderijen voorkwamen, maar vaak niet het onderwerp zelf waren.

Symboliek

In de schilderijen van Jan Steen komen we soms dieren tegen. Binnen een huiselijke taferel is bijvoorbeeld een hond of een aapje te zien. Frans Hals maakte ook gebruik van dieren om iets meer te vertellen dan je daadwerkelijk ziet. Het dier fungeerde als symbool. Zoals bij de bijbelse verhalen vormen ze een onderdeel qua zeggenschap binnen het schilderij. De hond kan voor trouw staan. Omdat de aap veel gelijkenis vertoont met de mens, maar geen mens is, zagen de middeleeuwse christenen hem als de

duivel, als het symbool van zonde en afgoderij. Vanaf de 15de eeuw geldt de aap als symbool van dwaasheid, ijdelheid en zelfoverschatting, een wezen met veel menselijks maar ook veel onverstand. De Nederlandse schilders gebruikten veel een emblematika boek. Dit was een voorbeeldboek, waarin beschreven stond hoe je een betekenis kon geven aan voorwerpen, dieren of mensen. Het waren overigens niet alleen dieren die als symbool werkte binnen de schilderijen. Iemand die een pijp aan het roken was stond bijvoorbeeld voor verloedering. In de 17e eeuw was roken nog een nieuw fenomeen. De algemene opvatting werd eraan gekoppeld dat nieuwe dingen niets goed te betekenen hebben. Gekoppeld aan een man die rookt kreeg het dus de betekenis van verloedering.

Deze symbolen zijn voor ons niet allemaal herkenbaar. Deze betekenissen kunnen tijd- en cultuurgebonden zijn. Nieuwe symbolen kunnen ontstaan en oude kunnen hun waarde verliezen. Vaak vormen symbolen een onderdeel van ons collectief geheugen. Het symbool wordt leesbaar voor iedereen. In het postmodernisme neemt het gebruik van symboliek een wending. Het inzetten van algemeen geldende symbolen wordt niet alleen meer gebruikt. Het maken van eigen symbolen door de kunstenaar zelf komt vaker voor. De kunstenaar geeft de betekenis aan iets of iemand. Individuele symbolen die niet voor iedereen leesbaar zijn. Slechts wanneer men zich verdiept in de maker,

kunnen de symbolen worden ontleed en begrepen.

Vincent van Gogh

Van Gogh schilderde vlak voor zijn zelfmoordpoging 'Korenveld met kraaien' (juli 1980). Het is donker, dreigend en droefgeestig. Met dit schilderij heeft Van Gogh zijn gevoel proberen uit te drukken. De verklaringen en analyses van dit schilderij komen meestal overeen. De donkere luchten, de kraaien en de drie paadjes in het korenveld drukken allemaal een dreiging uit. De paden zouden symbool staan voor het gevoel dat Van Gogh had dat hij nergens heen kon. De kraaien in de lucht drukken het gevoel van het naderende einde en de wanhoop nog sterker uit. Wij associëren kraaien met dood, verderf. Boodschappers van het kwaad en brengers van het onheil. Dit is voor iedereen praktisch leesbaar. Het is een associatie die in ons collectief geheugen zit en zich tot een universeel symbool heeft gemaakt in de Westerse samenleving.

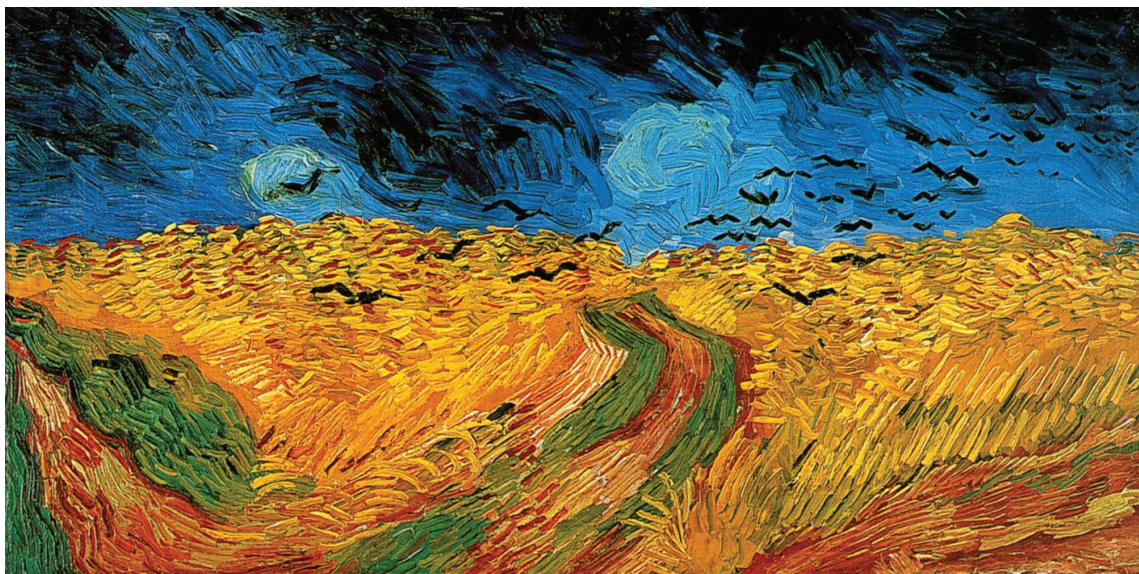
Het landschap transformeert zich tot het psychologische landschap van Van Gogh. Er is letterlijk geen lichtpuntje meer te zien aan de horizon, maar vormt een onvermijdelijk geheel dat alles opslokt. In de brieven die Van Gogh schreef, praat hij ook over dit schilderij. Daarin maakt hij een vergelijking met een vogel in een kooi. Een vogel die alles heeft en wordt verzorgd. Maar vooral een vogel die de trek voelt en opstand voelt tegen het lot

in zijn binnenste. De vogel mist het cruciale wat hem tot een vogel maakt: vrijheid. Van Gogh bleek lange tijd al een fascinatie te hebben voor de kraai. Zijn buurman in Etten vertelde: "Hij tekende altijd kraaien die tegen de wind moesten optornen."

Sir Edwin Henry Landseer

Sir Edwin Henry Landseer (1802 - 1873) maakte schilderijen waarin de dieren het onderwerp zelf waren. Iets wat over het algemeen niet vaak voor kwam. Het werk bestaat uit een variatie van dieren in het wild tot kitscherig ogende portretten van gezelschapsdieren. Landseer kwam uit een Engelse kunstenaarsfamilie en was erg geïnteresseerd in dieren. In zijn tijd was hij bekend. Zijn schilderijen van dieren waren geliefd. Zo geliefd zelfs, dat er een hond naar hem is vernoemd. De Newfoundland honden die vooral een zwart witte vacht hebben, dragen zijn naam. Dit kwam door zijn schilderijen van deze honden waarin Landseer ze prees als reddingshonden te water. In deze schilderijen werden de honden als helden afgebeeld en kregen ze een status dat uitsteeg boven dat van het hond-zijn.

Tot zijn opdrachtgevers hoorde de hertog en hertogin van Bedford. Hij ging ook regelmatig met hen op jacht. Iets waar Landseer val hield. In 1837 ontmoette Landseer koningin Victoria en kreeg hij de opdracht om haar huisdieren te portretteren. Ook portretteerde hij verschillende leden van de koninklijke familie.

Korenveld met kraaien

Vincent van Gogh

Olieverf op doek, 50.5 x 103.0 cm

Auvers-sur-Oise: juli 1890

Saved (1856)

Sir Edwin Henry Landseer

Olieverf op doek

In 1850 werd hij door koningin Victoria geridderd. Hij heeft de leeuwen voor Nelson's Column op Trafalgar Square ontworpen.

In zijn schilderijen waren de dieren vaak het onderwerp. Soms werden ze wel tegen een achtergrond geschilderd maar diende slechts als setting. Het waren ook studies van dieren. Een paard dat buiten staat bij onweer was een studie naar de reactie van het paard op het onweer. Een hond dat een konijnenhol uitgraaft. Andere schilderijen waren romantische schilderijen van woeste landschappen met wilde dieren.

Fotografie

Het dier komt binnen de fotografie natuurlijk ook voor. Maar de functie van het dier kan verschillen. Hieronder staan vijf foto's die op verschillende wijze het dier inzetten binnen hun fotoseries. Dit kan variëren tot het maken van een dier tot symbool of het dier maken van een canvas van de fotograaf zijn eigen projecties. De keuze om deze foto's te bespreken is dan ook vooral gebaseerd op de verschillen in benaderingswijze. Want het dier dat gefotografeerd is kan een andere zeggingskracht hebben door de blik van de fotograaf. Het zijn allen ook hedendaagse foto's. Waarschijnlijk heeft deze ontwikkeling ook met de tijdsgeest te maken.

Chris Jordan

Chris Jordan (1963) gebruikt albatrossen in zijn serie 'Midway' als een symbool of vehikel om een grote problematiek te laten zien. De albatrossen in zijn serie 'Midway' zijn allemaal dood. De doodsoorzaak is gelijk: plastic. De albatrossen zien het plastic aan voor eten. Ook de jonge albatrossen ondergaan dit lot. De ouders voeren die jonge albatrossen plastic. In hun maag hoopt het plastic zich op. Een veelal langzame dood staat dan in het vooruitzicht. Er drijft veel plastic afval rond in de oceaan. Heel veel. Daar waar de stromingen van de oceanen bij elkaar komen, verzamelt zich al het drijvende plastic. Al dit plastic vormt een enorme hoeveelheid en oppervlakte. Het vormt een grote drijvende massa. Een plastic eiland.

Jordan wil door het fotograferen van de dode albatrossen met het plastic in hun buik veel meer vertellen

dan wat we zien. Het gaat over de problematiek van de consumptiemaatschappij en milieuvervuiling. Wij, als mensen, zijn verantwoordelijk voor al dit afval. De natuur krijgt direct te maken met de gevolgen van ons handelen. Een enorm groot probleem toont Jordan op een heel kleine concrete manier. Hij wil ons op een andere manier laten kijken naar een begrip wat te groot en te ontastbaar voor ons is. De albatrossen die hij fotografeert vormen een samenvatting van de enorme plastic vervuiling dat in de oceaan dobbert. Het gevolg dat de albatrossen dit eten er eraan doodgaan laat eigenlijk letterlijk het probleem zien. Wat kunnen wij als individu nou eigenlijk doen aan al die milieuvervuiling? Een gedachte die mensen wel eens hebben bij dit soort vraagstukken. Het lijkt een ver-van-mijn-bed-show waar we als individu geen verschil in kunnen maken. Jordan wil met deze manier van vertellen ons erbij betrekken. Het laten zien in een situatie waarin het gevolg tastbaar zichtbaar wordt gemaakt. De dode albatrossen overstijgen in het beeld van het afgebeelde en vormen een eigen gemaakt symbool.

Charlotte Dumas

Charlotte Dumas (1977) maakt portretten van dieren. In deze portretten zien we een kwetsbaarheid, een karakter, een levend wezen die zich bewust is van de wereld om zich heen. Ze heeft onder andere honden, tijgers, leeuwen, beren en paarden gefotografeerd. Tijdens het fotograferen probeert ze echt contact te maken met de dieren voor haar lens. Ze werkt dichtbij, gebruikt geen lange lens. De fysieke afstand is daarom vaak redelijk klein. Er lijkt een soort van intimiteit te ontstaan. Op een foto waar Dumas een portret heeft gemaakt van een tijger, zien we een blik van verslagenheid. Het dier lijkt geen trots meer te hebben. Deze tijger leeft in gevangenschap en het is duidelijk dat dit niet het leven is waarvoor dit dier bedoeld is.

De vraag is wel in hoeverre de kijker de emoties van dieren kan lezen. Of hoe ze zich voelen. Toch blijkt dat veel mensen wat kunnen vertellen over de psychologische toestand van het geportretteerde dier. We herkennen dus iets. Of misschien projecteren we vooral onze eigen blik op de dieren. Er is in ieder geval wel een bepaalde herkenning wat kan uitmonden in erkenning of sympathie voor de dieren.

Er zal nog specifiek op een aantal projecten van Charlotte Dumas worden ingegaan in het hoofdstuk 'symbiose mens en dier'.

Jeroen Hofman

Jeroen Hofman (1976) heeft voor het blad *Linda* een serie gemaakt onder de titel 'Fur animals'. Op de foto's staan dieren die worden gebruikt voor hun vacht; de bontindustrie. Hofman fotografeert ze niet in de context van waar ze worden gehouden, maar juist helemaal los van de context. Ter plekke is een studio opgezet met witte onder- en achtergrond. De dieren lijken opgezet, maar zijn dat niet. De foto's nodigen uit tot kijken naar de dieren zelf. Een foto is daar heel geschikt voor. Soms lijkt het alsof het nodig is om iets te fotograferen om het pas echt goed te kunnen zien. Hier zou dat ook zomaar het geval kunnen zijn. We zien het dier ineens. We kunnen er dichtbij komen door de foto en zien geen bont accessoire maar een levend wezen. Net zoals bij Dumas kan dit voor herkenning en erkenning zorgen. In dit geval speelt bewustwording van wat sommige van ons dragen ook een belangrijke rol. In een andere serie heeft hij uilen geportretteerd. Zijn serie was niet een diepgaande serie, zoals hij zelf zegt. Het ging hem om de verbazing over hoe een eigen karakter de verschillende uilen hadden. Dit greep hem aan en maakte het dat hij ze als echte karakters ging zien. Bijna menselijk. Hoewel de serie wellicht niet een hele diepe betekenis of context mee heeft gekregen, is het een goed voorbeeld over hoe we menselijke eigenschappen in het dier kunnen (of denken te) herkennen.

Alec Soth: Dog Days Bogota

In 2002 ging Alec Soth (1969) met zijn vrouw naar Colombia voor een adoptie. Het duurde twee maanden voordat de adoptie helemaal geregeld was. De biologische moeder had een boek gemaakt voor haar dochter. Hierin stonden foto's verhalen en gedichten. "The baby's birth mother gave the new parents a book filled with letters, pictures and poems. I hope that the hardness of the world will not hurt your sensitivity," she wrote, "When I think about you I hope that your life is full of beautiful things." Door dit boek kreeg Soth het idee om ook een boek voor zijn dochter te gaan maken en de bovenstaande tekst vormde zijn statement. Hij wilde met het maken

van een boek laten zien waar ze vandaan komt en te laten zien hoe Soth het proces van adopteren ervoer. Het fotograferen van straatkinderen wilde Soth niet. Hij was zich wel erg bewust van deze kinderen door het hele adoptie proces. In plaats daarvan heeft hij de straathonden uitgekozen om te fotograferen. Het fotograferen vormt ook voor een deel een zoektocht naar sporen van zijn dochter en haar achtergrond. En omdat er nog weinig informatie over haar bekend was, werd de hele stad een canvas van projecties voor hem. Het vormt een onderdeel van Soth zijn werkwijze. Door het gebrek aan informatie over zijn adoptiekind kon hij zelf naar vormen zoeken om er iets over te vertellen. Ook wilde hij zijn eigen indrukken vast leggen van de stad Bogota vanuit zijn perspectief op dat moment. Hij wil dat zijn dochter later dit ook kan zien. Binnen dit project fotografeert Soth de honden om zijn verhaal op een andere manier te vertellen. De honden hebben allemaal een eigen karakter, net als de kinderen. Wat dat betreft maakt hij de honden metaforen voor de straatkinderen. De honden laten de hardheid zien van het leven, maar tonen kwetsbaar. En daarmee vormen de honden een onderdeel van het voertuig dat Soth gebruikt om verhalen te vertellen. Het zijn verhalen of gedichten, maar vormen geen fabels of sprookjes. Dit heeft ook te maken met het feit dat fotografie altijd uit het bestaande bestaat. Wellicht vormt het toch een modern soort van sprookje, waarbij de honden geen jas aanhebben en op twee poten lopen, maar een serieus sprookje waarbij de honden honden zijn, maar toch ook meer dan dat.

De honden vormen bijna een persoonlijke projectie van Soth. Hij projecteert zijn gedachten op de honden. Daar blijft het echter niet bij. Door weer afstand te nemen van zijn onderwerp zorgt Soth ervoor dat de honden niet alleen voor hem betekenis krijgen, maar dat er sprake is van een overdraagbaarheid. Daarmee maakt Soth de honden tot een symbool die leesbaar is binnen de context van het project.

James Mollison and other apes

James Mollison and the other apes bestaat uit een portretserie van apen. De apen zijn het slachtoffer geworden van illegale dierenhandel en vleeshandel. Op verschillende plekken in de wereld zijn hier opvanghuizen voor. Daar heeft Mollison (1973) ze gefotografeerd. Door de grote gelijkenis-

'Midway' - Chris Jordan

'Tiger Tiger' - Charlotte Dumas

'Dog Days Bogota' - Alec Soth

'Fur Animals' - Jeroen Hofman

'James Mollison and other apes' - James Mollison

sen van de aap en de mens is het onoverkomelijk om je als kijker te verbazen over deze gelijkenissen. De foto's zijn onder andere op openbare plekken tentoongesteld. Soms met echte prints en posteracties door een stad heen. De reacties van de mensen zijn opvallend. Mensen gaan zichzelf of andere vaak vergelijken met de foto's van de apen. Op wie ze het meeste lijken. De portretten zijn van dichtbij genomen. Alleen het gezicht is zichtbaar. Er is verder niks in het beeld wat kan afleiden. Daarmee zijn de portretten erg dwingend en kun je als kijker niet de confrontatie vermijden. Bij het zien van de portretten blijkt hoeveel karakter er op de gezichten van de apen te zien is. Elke aap heeft een ander gezicht en een ander karakter. Mollison wil ons met deze foto's na laten denken over onze houding ten aanzien van de dierenwereld. Welke positie nemen wij in ten opzichte van de

dierenwereld? En is een dier alleen een dier of kan een dier de intelligentie en het vermogen hebben om de wereld om zich heen te kunnen interpreteren? Welk bestaansrecht geven wij de dieren? En op welke wijze zouden wij dieren moeten behandelen? Door de portretserie roept Mollison een hoop vragen op. Maar door de context dat de apen slachtoffers zijn van dieren- en vleeshandel ontstaat er iets meer. Deze context confronteert de kijker met hoe de medemens om gaat met dieren.

Manier van aanpak: intentie van de fotograaf

De besproken fotografen hebben elk een andere insteek over hoe het dier fungeert in hun foto's. Hun aanpak verschilt, omdat ze vanuit een ander doel en thematiek werken.

Chris Jordan is een activist in zijn werk. Hij wil

de mensen wakker schudden, hun ogen openen. Zijn doel is niet om alleen foto's te maken voor in een galerie, hij wil de wereld verbeteren! Jordan werkt duidelijk vanuit een ideaal waarin hij gelooft. In de serie 'Midway' handelt hij vanuit een bepaalde discrepantie tussen het ideaal en de werkelijkheid. Door het laten zien van de problematiek hoopt hij dezelfde problematiek te kunnen beëindigen.

Alec Soth benadert de honden in zijn serie 'Dog Days Bogota' compleet anders als Chris Jordan. Wanneer we deze twee benaderingswijze met elkaar vergelijken, wordt het al snel duidelijk dat Soth totaal geen activist is. Zijn werk is veel subjectiever. Het vormt vooral een zoektocht naar wat Soth zelf van de situatie in Bogota vindt. Met zijn camera probeert hij hier een antwoord op te formuleren. De geportretteerde honden vormen zich tot een metafoor. Hoewel we allemaal alleen een hond zien op de foto, krijgen ze een andere betekenis wanneer je het werk bij elkaar ziet. Soth gebruikt de honden dus veel meer als een persoonlijke projectie om een persoonlijk verhaal te vertellen, dat vervolgens het persoonlijke overstijgt.

Bij James Mollison's serie 'James & Other Apes' lijkt het te gaan over onze manier van kijken. De portretten van de apen moeten iets van herkenning losmaken bij de kijker. Het stelt daarbij ook vragen over hoe wij met dieren omgaan. Daarmee overstijgt het de aap. De toon van het werk is anders als dat van Chris Jordan. Mollison nodigt de kijker veel meer uit. Hij stoot de mensen niet tegen het hoofd. Tenminste, niet in de eerste instantie. Want wanneer de kijker

bewust is geworden van het feit dat de apen zijn gered uit de apen- en vleeshandel, krijgt het werk toch een wat schrijnendere betekenis. De portretten worden daardoor minder vrijblijvend dan ze op het eerst gezicht leken, maar waarbij wel gebruik wordt gemaakt van een bepaalde gelaagdheid.

Jeroen Hofman is eigenlijk een uitzondering tussen deze fotografen. Zijn thematiek heeft niet te maken met het dier. 'Fur animals' is gemaakt in opdracht van het magazine Linda. De vertaalslag die er is gemaakt, is simpel. In plaats van het laten zien van de bontkraag laat Hofman het levende dier zien. De foto's lijken wel te werken. Het zijn foto's

waarbij het zachte licht en de witte achtergrond voor een grote esthetiek zorgen. Het dier ziet er zacht en aaibaar uit. En daar hoop Hofman op een frictie bij de kijker. Want waarom zou je zo'n lief dier als bontkraagje willen hebben? Het esthetiseren van een onderwerp kan dus ook worden ingezet om een bewustzijn bij de kijker te bewerkstelligen.

De mate van bekritisering heeft dus ook invloed op hoe het bij het publiek zal landen. Wanneer dit te weinig is, zal het niet worden gelezen door het publiek. Wanneer het teveel is, zal er een kans bestaan dat het publiek het werk niet meer wil zien. In het volgende hoofdstuk zal hier ook dieper op in worden gegaan aan de hand van de beeldende kunstenares Tinkebell.

VI

Dieren als lijdend voorwerp in de beeldende kunst: Tinkebell.

In de kunstwereld zijn dieren soms letterlijk het lijdend voorwerp. Damien Hirst liet een haai vangen en heeft deze laten conserveren. Dit was niet het enige dier waar hij gebruik van maakte. Het gouden kalf is bijvoorbeeld een ander werk wat veel aandacht heeft gekregen. Marco Evaristti stopte goudvissen in blenders. De bezoekers hadden de mogelijkheid om op een knop te drukken. Deze knop activeerde de blender en doodde daarmee de goudvissen. Theo van Meerendonk smeerde 18 goudvissen in met verf en liet ze spartelen op een doek tot ze dood waren. De kunstenaars hebben allemaal een duidelijk statement dat ze willen maken voor het publiek. Het kan over de vergankelijkheid gaan, over het beslissen over leven en dood en over het leven van een dier. Stuk voor stuk choqueren ze de bezoekers en het grotere publiek. De afkeer is over het algemeen groot tegen deze projecten en kunstenaars.

Tinkebell: 'My dearest cat Pinkeltje'

De Nederlandse kunstenares Tinkebell (1979) behoort ook bij de kunstenaars die werkt met dieren. Tinkebell is de pseudoniem voor de kunstenares Katinka Simonse. Op 14 mei 2009 was ze te gast bij de talkshow Pauw en Witteman om te praten over haar nieuwe project. In de uitzending vertelt ze over de vele reacties die ze heeft gekregen naar aanleiding van haar project 'My dearest cat Pinkeltje'. Ze heeft haar eigen kat

gedood door de nek te breken. Het doel was om er een tas van te maken. Het hele proces van villen en het maken van de tas heeft ze zelf uitgevoerd. Tinkebell is overspoeld met reacties met doodsbreigingen en over hoe graag mensen van haar een tas willen maken. Een begrijpelijke reactie. Veel van deze reacties blijken ook op impuls te zijn geschreven. Het is voor heel veel mensen onbegrijpbaar waarom ze haar eigen kat hiervoor vermoord.

Het werk van Tinkebell gaat veelal over bestaande en maatschappelijke fenomenen die wij als normaal zien. Zij gaat met deze fenomenen aan de haal door ze in een andere context te plaatsen of uit te vergroten om het op die manier zichtbaar te maken voor de mensen. 'My dearest cat Pinkeltje' gaat over het fenomeen dat het dier een product wordt. De beste manier was om het met een dier te doen wat dichtbij je staat in plaats van een anonieme koe. Het dier is bedoeld om een product te worden. Zoals een koe ervoor moet zorgen dat we leren schoenen kunnen dragen. Door een ommekeer te maken en haar eigen kat hiervoor te gebruiken wil Tinkebell het publiek bewust maken van onze eigen hypocrisie.

Als gevolg van de enorme hoeveelheden 'hatemails' heeft ze besloten om samen met Coralie Vogelaar een boek te maken over deze mails. Hiervoor zijn ze via het internet gaan kijken hoeveel informatie ze over de persoon konden vinden die een mail had ge-

stuurd. Aan de hand van alleen het mailadres werd duidelijk hoeveel informatie sommige mensen op het internet hebben staan. Niet alleen foto's maar ook adresgegevens bleken in veel gevallen snel te achterhalen. Met het uitbrengen van dit boek vindt een ommedraai plaats. Het internet wordt gezien als een veilige plek waar je kan zeggen wat je wilt. Op het internet blijft men anoniem wat een soort van extra vrijheden lijkt te geven ten opzichte van het echte leven. Of minder verantwoordelijkheid lijken te hebben over hun acties en uitspraken. Het uit de anonimiteit halen van deze mensen en ze te maken tot een publiekelijk figuur, draait de rollen compleet om. De anonieme persoon wordt een publiekelijk figuur door het publiekelijke figuur. De mensen die de mails sturen vormen vaak de doelgroep die ze probeert aan te spreken. Ze leven vaak binnen de norm, zoals ze zelf zegt. In de loop van de tijd ontstaan er bepaalde normen waarbij lang niet iedereen zich afvraagt of het wel de juiste norm is.

Na de uitzending bij Paul en Witteman krijgen de tafelgasten gelegenheid om op het internet nog een reactie te geven over de uitzending. Tinkebell vertelde dat ze het allemaal reuze gezellig vond tijdens de uitzending en dat ze het fijn vond dat er weer zo massaal lieve mails naar haar waren verstuurd. Ook stonden er reacties van de kijkers, waaronder deze:

Lotus zei
"LINKE LELLEBEL"

Ben je fam. van Joran v.d. Sloot en heb je daar het liegen van geleerd?

Of bedoel je het juist andersom?

Lieve mails? Bestellingen voor je boek? Sodemieter op zeg.

Als je de reacties hier leest zie ik bijna niemand die jou begrijpt.

Dat kan ook niet met zulke hersenspinsels als jij hebt. Buiten alles kan ik 2 dingen niet begrijpen: 1. Dat je het zelfs nog heel gewoon vind wat je gedaan hebt en DAT je een dier zelf kunt doodmaken. Jammer dat dit dier ooit bij jou terecht is gekomen.

Was er met je tengels af gebleven!

Ben je pas ontsnapt of is het een tijdelijk verlof? Gauw terug dan.

Er lopen al teveel gekken los.

Waar zijn hier dan die ""lieve"" mails??Ik geloof geen woord van je, Eukalipta.

De reactie die hier wordt gegeven is een vrij doorsnee reactie van de velen die Tinkebell krijgt. Wat vooral interessant is, is het gedeelte waarin de verbazing en afschuw over het feit dat ze zelf een dier heeft gedood. Hierin zit juist de hypocrisie waar het project over gaat. Dieren mogen wel gedood, als we het maar niet zelf hoeven te doen. En ook niet hoeven te zien. Dat confronteert ook

'My Dearest Cat Pinkeltje.' - Tinkebell.

teveel. Uit het bericht wordt niet duidelijk of de schrijfster zelf vlees eet of leren schoenen draagt. De kans is wel aanwezig. En daarmee vormt dit commentaar een commentaar op het commentaar zelf. Het is de inconsequentie van het handelen van mensen dat zich tegenspreekt op wat ze daadwerkelijk zeggen. Het is alleen iets wat we liever niet willen ontdekken of geconfronteerd mee willen worden.

Save the males

Het project 'save the males' gaat over 61 kuikens die Tinkebell heeft gekocht bij een fabriek waar ze ongeveer 300.000 eieren per week uitbroeden. Grofweg 150.000 van de kuikens zijn haantjes. Deze zijn echter vrij nutteloos aangezien ze geen eieren leggen en ze niet vet te mesten zijn. Wekelijks worden er dan dus ook zo ongeveer 150.000 haantjes naar de gaskamer gebracht. Per jaar 30.000.000. De 61 haantjes die Tinkebell heeft gekocht waren meegenomen naar de Sale#3 beurs die in het teken van ecologische design staat.

Voor 15 euro per stuk konden de bezoekers een kuiken kopen en wat daarmee gered was van het lot van de fabriek. Het addertje onder het gras was dat de niet verkochte haantjes aan het einde van de beurs door een shredder zouden worden gehaald. Het idee hierachter is dat de bezoeker zelf het lot in handen heeft. Iets wat niet geldt voor de overige 14.939 haantjes per week.

Bij het naderen van de sluiting van de beurs waren nog niet alle kuikens verkocht. Een bezoeker heeft de shredder gestolen, zodat de kuikens zouden blijven leven. Tinkebell zou de kuikens tegen de muur doodgooien, wanneer de shredder niet teruggebracht zou worden. Een van de organisatoren kocht uiteindelijk alle kuikens op, omdat ze niet wilde dat de Sale#3 geassocieerd zou worden met het doden van de nog niet verkochte kuikens (51 stuks). Later op de avond heeft de politie een huiszoeking gedaan bij Tinkebell thuis. Toen zij niet thuis bleek te zijn werd ze door twee po-

litiebusjes opgepikt en vijf uur lang verhoord.

Ethiek

Het is makkelijk om deze twee projecten af te keuren. Evenals een aantal andere projecten waarbij ze ook gebruik maakt van dieren. Is het wel ethisch verantwoord wat er hier gebeurt? Is het puur om te choqueren? Puur choqueren is het in ieder geval niet. Zo blijkt wel uit de achterliggende gedachten van Tinkebell. Maar mag men in naam van de kunst grenzen overschrijden? Is het niks meer dan dierenmishandeling? Het is logisch dat er tal van vragen ontstaan bij kunstenaars die zo erg provocerend werken. En dat is ook een onderdeel waaruit hun werk bestaat. Het oproepen van vragen en het starten van discussies is een doel op zich. De vraag blijft hoever een kunstenaar kan en mag gaan. Waar bevindt zich een grens? En is die grens te stellen? En is het overschrijden van grenzen waar je zelf juist wat over wilt zeggen niet inconsequent met wat je wilt zeggen? In het geval van Tinkebell lijkt dit een lastige kwestie, vooral omdat ze het duidelijk niet eens is met hoe wij omgaan met dieren. Wellicht valt het te zien als een opoffering van enkele voor het grotere geheel. Het geven van een eenduidig antwoord op deze vragen zal voor sommige mensen misschien makkelijk zijn. Aan de reacties op het werk van Tinkebell te zien is het duidelijk dat Tinkebell gek is en moet worden opgenomen. Dat wat zij doet moet niet kunnen en mag niet kunnen. Er lijkt een eensgezindheid in de reacties, wat dat betreft.

Wanneer je over de eerste schrik heen bent en in staat bent om naar de boodschap te kijken, blijkt het minder zwart wit te zijn. Hoewel het af te keuren is wat er met dieren wordt gedaan, stuiten we op de confrontatie van ons eigen handelen. Het eten van vlees of het kopen van leren schoenen of een tas heeft dezelfde uitwerking voor een koe als dat Tinkebell met haar kat deed. Een kat zien wij alleen als gezelschapsdier die onze liefde en aandacht verdient. Een koe is anoniem. Een koe is een koe. De koe is er om melk te geven en om te zorgen dat wij een hamburger kunnen eten. Een koe is geen gezelschapsdier, maar is er voor ons.

Goedkeuring of afkeuring

Het af- of goedkeuren van de projecten die Tin-

kebell doet is ieder zijn keuze. Het in willen zien van onze eigen hypocrisie blijkt alleen ook een keuze te zijn. Veel van ons willen die keuze niet maken en blijven liever onwetend over de gevolgen van hun eigen handelen op het dier.

Feit blijft wel dat Tinkebell het dier het dier laat en krijgt geen antropomorfische eigenschappen toebedeeld. In tegenstelling tot bijvoorbeeld het werk van Alec Soth. Daarbij krijgen de dieren juist menselijke eigenschappen toebedeeld. De context van het werk van Tinkebell zorgt voor een verschuiving in het beeld dat de kijker bij het dier krijgt. In het geval van haar kat schuift ze deze antropomorfische gevoelens en projecties zelfs helemaal aan de kant. Ze maakt haar kat weer tot het dier. Het dier dat in dienst staat voor de mens, zoals een koe dat ook doet. Door hier mee te spelen ontstaat er bij de kijker juist een groot gevoel van antropomorfisme. Mede daarom zijn de reacties ook zo fel. Ze roept deze gevoelens bij de kijker op. Zoals ze ook bij 'save the males' doet op soortgelijke wijze. De kuikens hebben dezelfde bestemming als in de fabriek. Het lot ligt nu alleen bij de kijker. Daarbij werkt het fysieke van de kuikens mee. Ze zijn schattig en kwetsbaar. Het publiek projecteert op die manier gevoelens op de kuikens wat niet perse gevoelens van de kuikens zijn. Door het verschuiven van de context ontstaat er een botsing bij het publiek. De afkeer die het oproept is de onwetendheid die men voor de bio-industrie heeft. Daarmee vormt het werk van Tinkebell vooral een confrontatie met de kijker zelf. Hoe hard en confronterend het werk ook is, het gaat vooral om de confrontatie met ons eigen beeld wat inconsequent is.

VII

Symbiose mens en dier

Gezelschapsdier

Mens en dier hebben verschillende vormen van verbondenheid met elkaar. Al ongeveer 15.000 jaar geleden ging de mens dieren houden. Dit gebeurde uit praktische overwegingen. Het hebben van een hond zorgt voor bewaking, maar kan ook helpen de kudde bij elkaar te houden. In ruil voor hun hulp kregen ze onderdak en eten. Tegenwoordig is er een grote discrepantie tussen gezelschapsdieren en het vee. Het gezelschapsdier of huisdier vervult een belangrijke sociale rol binnen een familie. Het dier krijgt aandacht, wordt geknuffeld en vertroeteld. De hond gaat mee op activiteiten en vakanties en heeft een band met iedereen binnen het huishouden. Daardoor zorgt de hond ook voor een sociale cohesie.

Het effect van het hebben van een gezelschapsdier heeft een positieve invloed op de fysieke en mentale toestand van de mens. Al in de 9e eeuw werd in de stad Geel (B) geëxperimenteerd met de invloed van het houden van dieren op de conditie van de zieken. Uiteindelijk duurt het nog tot de 18e eeuw voordat het grootschaliger wordt opgepakt. In de jaren '70 van de vorige eeuw werd er door onder andere psychologen en artsen gekeken wat de invloed van gezelschapsdieren heeft op sociaal, affectief, emotioneel en fysiologisch vlak. Slachtoffers van een hartaanval die een dier bezitten, blijken een grotere kans op herstel te

hebben. Uit een Australische studie door huisartsen is gebleken dat het hebben van een gezelschapsdier voor een besparing van 800 miljoen Australische Dollars kan zorgen in de gezondheidszorg. Juist ook doordat gezondheid als een combinatie van het emotionele en mentale wordt gezien.

Wanneer een kind opgroeit met een dier blijkt de motoriek meer gestimuleerd te worden. Daarnaast zorgt het ervoor dat het kind in aanraking komt met de (gedomesticeerde) natuur. De non-verbale communicatiesignalen worden ook beter begrepen. Dat van de dieren, maar ook van de mensen. Kinderen zien hun hond als een echte vriend. Iemand die er altijd voor ze is. Die aandacht voor ze heeft en waar ze altijd tegen kunnen praten. De hond zorgt voor affectie, bescherming en afleiding. Daarbij kan het bij het kind ook een hogere eigenwaarde geven. Bij oudere mensen kan het houden van een gezelschapsdier voor meer levenslust zorgen. In een aantal verzorgingstehuizen in Frankrijk bleek dat de ouderen ook minder het personeel met kleinigheden lastig viel. Het dier zorgt voor afleiding en geeft de mensen een gevoel van verantwoordelijkheid en eigenwaarde.

Blindengeleidehonden of hulphonden geven de baasjes een grotere autonomie. De hond kan taken verrichten die de baasjes zelf niet meer kunnen. Op deze manier wordt de wereld en beleavingswereld voor de baasjes een stuk groter. Naast het

‘Retrieved’ - Charlotte Dumas

bieden van hulp speelt ook hier de affectie, betrouwbaarheid en vriendschap een belangrijke rol.

Charlotte Dumas.

In de documentaire ‘Like an animal’ wordt Dumas gevolgd in haar aanloop naar haar expositie in het FOAM. Tijdens het fotograferen en selecteren wordt ze geportretteerd. De documentaire geeft een beeld over haar werkwijze en benaderingswijze van haar onderwerp: het dier. Alle dieren die ze fotografeert zijn op de een of andere manier waardevol voor de mens. Ze houdt zich ook bezig met hoe wij naar dieren kijken. “Wij zijn het die altijd naar het dier kijken. Wij maken uit of hij zus of zo is, zonder het echte te weten (...) En heel vaak vereenzelvigen we ons met het dier. Het geeft een goed gevoel, een band met een dier.” Een ander belangrijk thema in haar werk is symbiose. “Ik wil altijd nagaan wat er van het dier overblijft in een werkrelatie met mensen.” Ze reist mee met een circus. Tijgers, olifanten en beren zijn er te vinden. Van symbiose lijkt weinig sprake wanneer de acts met de dieren worden opgevoerd. In de montage van de documentaire wordt dit extra benadrukt. Wanneer de beren kunstjes moeten

doen en continu op hun achterpoten staan, wordt het geluid van het publiek gedempt en een geluidslandschap overheen geplaatst. De trainer is wel te horen met de aanwijzingen die hij geeft. Het camerawerk is rustig. Het overzicht wordt laten zien, afgewisseld met close-ups van de beren of details van de beren. Dumas gaat in gesprek met de verzorger en trainer van de beren. Hij ziet de relatie juist wel als symbiose. De beren zijn belangrijk voor hem. Ze zijn als familie en hij houdt veel van ze. Het heeft niks met dierenmishandeling te maken. Het zorgen voor de beren is voor hem nummer een. De beer komt naar hem toe en staat op zijn achterpoten. Hij geeft een lik. Een teken van affectie. Het blijkt niet makkelijk te zijn om een standpunt in te nemen. Dumas worstelt ermee, vooral bij de beren. Deze hebben de eindselectie van haar serie ook niet gehaald.

‘Retrieved’.

In de serie ‘Retrieved’ heeft Dumas reddingshonden geportretteerd die op 11 september 2001 bij de aanslagen op het World Trade Center hebben geholpen. 10 jaar later heeft Dumas een aantal van de honden opgezocht en geportretteerd. De vacht is niet in top-con-

ditie meer, de ouderdom is af te lezen aan de honden. De portretten komen respectvol over en die honden staan er waardig op. De honden hebben allemaal duidelijk een eigen karakter. Een andere blik en een andere houding. Het vertelt wat over hoe de honden zijn. Maar ook over het leed wat ze hebben meegemaakt. In de weekend editie van het Financieel Dagblad omschreef Michiel Goudswaard het pakkend. 'Op het eerste gezicht zijn het doodgewone honden, met doodgewone hondenogen. Maar we weten wat die ogen hebben gezien, en ik weet bijna zeker dat ik dat terugzie in hun blik.' We zien in de ogen van de honden terug wat ze hebben meegemaakt en wat ze hebben gezien. We projecteren menselijke gedachten, gevoelens en intenties toe die niets te maken hebben met het aangeboren dierlijke gedrag. Daarmee krijgt het dier een antropomorfisch imago. Dumas wil met het boek 'Retriever' de reddingshonden na 10 jaar weer bij elkaar brengen. In ieder geval in het boek bij elkaar. En aangezien de honden al een respectabele leeftijd hebben was dit een kans om ze nog te kunnen portretteren. Het is duidelijk dat Dumas respect heeft voor deze honden. Dat is te zien door de foto's heen. De schilderijen van de Newfoundland honden van Sir Edwin Henry Landseer blijken een soortgelijke blik op de hond te geven. Het is interessant om deze link te zien. Zeker omdat de visie van Landseer in zijn tijd wellicht toch vooruitstrevend was.

De taak die de reddingshonden en hun baasjes tijdens 9/11, was van groot belang. In de eerste instantie werd er volop gezocht naar mensen die levend onder het puin begraven waren. Maar ook het vinden van de lichamen van de mensen die het niet hadden gehaald is erg belangrijk. Op die manier konden ze geïdentificeerd worden en de nabestaanden konden hun geliefde begraven. Ze bleken ook een grote emotionele taak te vervullen. De brandweermannen konden veel steun vinden bij de honden, als ze een korte pauze namen. De honden zorgden ervoor dat de brandweermannen zich op een bepaalde manier konden uiten. De kennis dat de honden belangrijk werk doen, net als de brandweermannen schepte waarschijnlijk een nog sterkere connectie. Op sommige brandweermannen had de hond zoveel indruk gemaakt, dat deze tijdens de herdenkingsdienst gelijk werd herkend.

Hoewel we veel technologische ontwikkelingen en hoogstandjes hebben, blijkt het nut van de reddingshonden enorm. Hun reukorgaan is zo sterk ontwikkeld, dat ze verschillende 'geurlijnen' kunnen onderscheiden en kunnen opsporen. Voor honden is het ruiken van een geur bijna als een weg in de lucht. Zodra ze het spoor hebben, volgen ze de weg van waar de geur zich het sterkste bevindt. Iets wat we met moderne technieken nog niet op deze manier kunnen doen.

Het trainen en werken met reddingshonden is een hedendaags voorbeeld van hoe mens en dier elkaar kunnen aanvullen. Toen er nog geen auto's waren, waren het vooral de paarden die ervoor zorgde dat wij mobiel waren. Het paard heeft de mens sinds lange tijd grote diensten bewezen. Is meegegaan op ontdekkingsreizen, in oorlogen en bracht het gezin op de zondag naar de kerk. Het is een nobel dier. Een status uit respect gekregen van de mens.

Pieter Hugo

In de serie 'The Hyena & other man' van Pieter Hugo staan portretten van entertainers en medicijnmannen die dieren gebruiken om zo hun geld te verdienen aan het showen van de dieren en het verkopen van de medicijnen. Het is een traditie dat zich al generatie op generatie in stand houdt. Hugo was gefascineerd door deze mensen en besloot met ze mee te reizen. Hoewel de shows een spektakel waren en de aandacht van veel mensen trokken, viel dit niet goed vast te leggen voor Hugo. Dit was niet wat hem daadwerkelijk interesseerde. Het gaat over de relatie tussen de mens en dier. Over de verhoudingen tussen deze twee. Over het paradoxale tussen hoe de mensen omgaan met het dier. Waarbij aan de ene kant een diepe relatie lijkt te zijn tussen mens en dier en aan de andere kant de mens als brute heerser over de dieren regeert. En ook over hoe het wild in een stedelijke omgeving zich bevindt. Hugo ontdekte dat dit beter tot uitdrukking komt in het maken van portretten. De portretten tonen de eigenaren met hun dier. In sommige portretten zien we een gelijkwaardigheid. Een aap zit op een bankje met zijn baasje. De hand van de aap op het bovenbeen van zijn baas. Zoals geliefde dat ook bij elkaar doen. Er lijkt een sterke band te zijn tussen de twee. Het enige wat de werkelijke verhouding laat zien is de losse ketting die de eigenaar

The Hyena & other man' - Pieter Hugo.

rustend in zijn hand heeft. Het is een zelfde soort ketting die te zien is op de foto waarbij de baas en aap op een motor zitten. Achter de motor is nog een klein stukje ketting te zien. Wederom is de machtsverhouding duidelijk. Al is dit niet alleszeggend. De ketting kan op verschillende manieren worden gebruikt. Net zo goed als een hond soms ook aangeliend moet lopen.

Op een andere foto zien we hoe de baas van een hyena de bek open doet. De rollen zijn hier duidelijk. Het sterke en machtige beest wordt overheerst door de mens. De hyena lijkt zich te willen verzetten en probeert naar achteren te lopen. De eigenaar zit er relatief rustig bij en heeft duidelijk controle over de situatie. Een andere foto laat een hyena zien die op zijn achterpoten staat. Zijn voorpoten staan tegen de middel van zijn baas aan. De baas staat zelfbewust op de foto. Hij toont zich als een krijger. Benen uit elkaar, een sterke houding. Een krachtige blik in zijn ogen. Hij toont zich als een machtig strijder. Hoewel de hyena voor zijn baas misschien in een krachtige of aanvallende houding moet staan, is dit duidelijk niet het geval. Het dier lijkt zich niet prettig te voelen. Het ziet er naar uit dat hij door zijn baas omhoog getrokken is. De kracht die zichtbaar is op de bovenarm van de baas lijkt dit te bevestigen. De hyena heeft geen keuze in dit geheel. Daarmee overstijgt het de foto. Het gaat inderdaad over de verhoudingen. Het laat duidelijk zien dat de heersende mens een vreemde wisselwerking heeft met deze dieren. De dieren krijgen in ruil voor hun vrijheid eten en drinken, maar moeten wel performers worden. Ze worden gedomineerd door de mens en hebben een onderdanige rol. De apen lijken meer een relatie te hebben met hun baasjes dan de hyena's. Maar ook hierin is het snel zichtbaar dat het niet een compleet wederzijdse relatie is. Het dier is uit zijn bestemming. Het is zijn eigen wil verloren en doet dingen tegen zijn instinct in. En juist dat maakt de foto's zo fascinerend en dubbel.

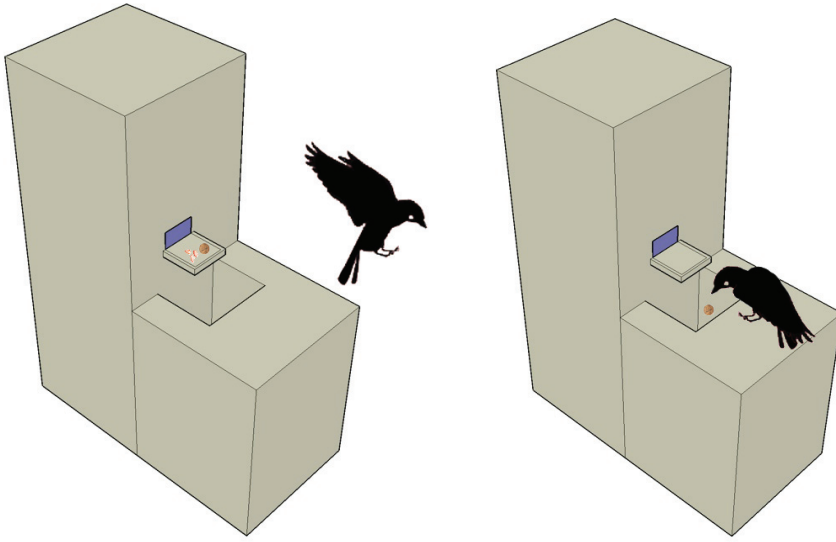
Het is opvallend om te zien hoe de reacties op deze serie wisselen. Pieter Hugo schrijft dat de reacties die hij in Nigeria op de vraag 'hoe vinden jullie dat de dieren worden behandeld?' vooral in economisch daglicht werden beantwoord. Een enkeling bekommerde zich om hoe de dieren werden behandeld. Europeanen vragen alleen maar naar de gesteldheid van de dieren.

Dolfijnen en vissers.

In Brazilië vindt een bijzondere vorm van symbiose plaats. Aan de oostkust van Brazilië in Laguna werken de lokale vissers samen met dolfijnen. In het ondiepe water zit veel vis. Het is alleen moeilijk om te zien waar de vis zit, vanwege het troebele water. Dolfijnen komen ook in de baai en zijn lokale bekendheden. Doordat dolfijnen gebruik maken van echo locatie hebben zij hun zicht niet nodig om het vis te vinden. Door de lange samenwerking tussen de vissers en dolfijnen is er een nauwe samenwerking ontstaan. De vissers staan in de baai, tot hun knieën in het water. Ze maken gebruik van werpnetten. De dolfijnen doen het zware werk. Zij zorgen ervoor dat de vissen samenscholen. Wanneer dit gebeurt, duwen de dolfijnen de vis richting de vissers. Zij gooien op hun beurt de netten uit. Aan de sprongen en duiken die de dolfijnen maken kunnen ze aflezen wanneer het het juiste moment is om de netten uit te gooien. Er is zelfs uit af te lezen hoe groot de school is. Voor de dolfijnen is er ook sprake van voordeel. De normaal gesproken moeilijk te vangen vissen lijken verward te raken door het gooien van de netten. Deze verwarring zorgt ervoor dat de dolfijnen met gemak de vissen kunnen pakken. Symbiose is pure vorm, waarbij er een wederzijdse relatie en respect is opgebouwd waar beide partijen van profiteren.

‘Opruimkraai’

De symbiose kan in sommige gevallen veel beter worden ingezet. Joshua Klein bestudeert kraaien al meer dan 10 jaar. In een cafe zei een vriend van hem dat de kraaien in zijn tuin schade aanrichten en dat hij ze het liefst dood wilde schieten of wilde uitroeien. Kraaien zijn tot last van de mens. Joshua Klein vond dit geen goede oplossing en vroeg zich af waarom we kraaien niet in kunnen zetten om iets goed te doen. Om ze te trainen. Kraaien hebben een grote intelligentie en zijn leergierig. Klein bouwde een snoepautomaat voor de kraaien, waarbij hij de kraaien in 4 stappen wilde trainen. De machine wordt op een plek neergezet waar veel kraaien zijn. Op en om de machine heen liggen nootjes en muntjes. De kraaien raken gewend aan de machine en beginnen de nootjes op te eten. De machine blijft nootjes en muntjes uitspuwen en de kraaien krijgen door dat ze vaker terug kunnen komen om op deze manier gemakkelijk aan eten te komen.

Joshua Klein

Wanneer de kraaien gewend zijn geraakt aan het geluid van de machine, spuwt deze alleen nog nootjes en muntjes uit op het blad van de machine zelf. De kraaien pikken de nootjes ertussenuit. Vervolgens komen er in het 3e stadium alleen nog maar muntjes uit. Ze raken gefrustreerd en gaan met hun snavel door de muntjes om te kijken of er nog nootjes zijn. Een muntje valt in de muntinvoer en als resultaat komt er een nootje uit. Uiteindelijk leren de kraaien dat ze op het muntje moeten wachten, zodat deze in de muntinvoer kan worden gegooid en er een nootje tevoorschijn komt. In het laatste stadium gebeurt er niks. Er komen geen muntjes meer uit de machine. En dit is het moment waarin kraaien zich qua intelligentie onderscheiden. Ze begrijpen dat de muntjes die nog om de machine liggen ook kunnen worden gebruikt. Andere volgels snappen dit niet.

Dit experiment laat zien dat kraaien door verschillende stadia kunnen leren. Joshua Klein ziet mogelijkheden in samenwerkingen tussen de kraai en de mens. Zo stelt hij zich voor dat kraaien kunnen worden getraind om na een groot evenement het afval op te ruimen. Of om in te zetten bij om overlevenden te zoeken bij rampen. Het punt wat Klein wil maken is dat er meer mogelijkheden zijn van samenwerking tussen de mens en kraai. Een samenwerking waarbij er een wederkerend voordeel voor beide is.

VIII

Conclusie

Door alle lagen van de samenleving zit het dier verweven. Daarmee is het dier letterlijk en figuurlijk een grondstof van de samenleving geworden. Kinderen groeien op met verhalen, sprookjes en tekenfilms over dieren en met knuffels van dieren. Het dier heeft een universele waarde. Vaak fungeert het dier ook als symbool, wat voor ons allemaal leesbaar is. In religie en de kunst zien we deze symboliek terugkomen. De duif staat voor vrede, het lam vaak voor Jezus. In logo's en reclames wordt ook gebruik gemaakt van de universele kwaliteiten van het dier. Denk bijvoorbeeld aan het logo van Peugeot of Puma. Naarmate we opgroeien wijzigt dit beeld zich in een steeds meer antropocentrisch wereldbeeld, waardoor we dieren op waarde schatten aan de hand van het nut wat ze voor ons hebben.

Vooraf vanaf de Industriële Revolutie is het snel gegaan met een verandering van de omgang met het dier. Het dier wordt gedegradeerd tot product. Groot-schaligheid wordt de norm. Dit heeft uiteindelijk geresulteerd in de ontwikkeling van de bio-industrie. Met deze grootschaligheid zijn veel problemen gekomen. Monoculturen verhogen de kans op uitbraak van ziektes en epidemieën of pandemieën. Denk bijvoorbeeld aan de gekke koeienziekte of de vogelgriep. Daarbij is er een verafstandelijking ontstaan tussen de consument en de vleesindustrie. De consument is zich vaak niet meer bewust in wat van omstandigheden dieren voor vleesproductie leven en hoe

ze worden geslacht. Aan de andere kant moeten we er niet aan denken dat iemand iets onze kat of trouwe hond aandoet. Gezelschapsdieren bedelen we vaak antropomorfe kenmerken toe. We projecteren menselijke kenmerken op het dier. In Genesis staat beschreven dat het onze taak is om zorg te dragen en verantwoordelijkheid te nemen voor de vis in de zee, de vogels in de lucht en alles dat leeft op aarde: De taak van het rentmeesterschap. Sint Franciscus nam deze taak serieus en bewoog hem om zelfs een preek voor de dieren te houden. Sint Hubertus en Sint Eustachius kwamen tot geloof door een bijzondere ontmoeting met een hert. Het was de Heer die door dit hert hun aansprak. Beide gooide na deze ontmoeting hun leven om en volgde God.

De samenwerking tussen mens en dier kan echter tot verrassend nuttige interactie zorgen. Het hebben van een huisdier blijkt gunstige invloed te hebben op de gezondheid van de mens. We projecteren ook dikwijls menselijke eigenschappen op het dier en geven het daarmee antropomorfe kenmerken mee. Het hebben van een blindengeleidehond kan een blind persoon zijn leefwereld en vergroten en stelt de eigenaar in staat om zelfstandiger te kunnen leven. Het leven samen met dieren kan dus voor vruchtbare samenwerkingen zorgen. Deze kracht wordt nog vaak onderschat. Wellicht dat in de toekomst de kraaien niet meer worden gezien als lastige vogels,

maar als opruimers van ons eigen achtergelaten afval.

In de kunst vormen dieren lang niet altijd het hoofdonderwerp, maar fungeren veelal ook als symbool. Op die manier kon er worden 'gelezen' of de mensen op het schilderij bijvoorbeeld wel trouw waren aan elkaar. Vooral in de 16e en 17e eeuw werd het emblematboek gebruik gemaakt waarin voorbeelden stonden van hoe betekenis aan dingen kon worden gegeven. Binnen de hedendaagse fotografie is te zien hoe dieren in verschillende contexten kunnen worden gebruikt door de fotografen. De thematiek en strategie van de fotograaf bepalen hoe we naar het dier kijken in de foto's. Dat het dier op de foto staat betekent niet automatisch dat het daadwerkelijk over het dier gaat. Het dier kan een metafoor zijn voor een onderwerp wat de fotograaf behandelt. Maar de fotograaf kan ook een activist zijn en door het fotograferen van dieren juist de aandacht te vragen voor een problematiek. De mate van bekritisieren is vaak terug te brengen door het standpunt van de fotograaf.

IX

Eigen project: 'corvus corone'

Dit hoofdstuk is geschreven voordat het project daadwerkelijk is afgerond. Kijk op www.evertkn.nl voor een impressie van het eindresultaat of voor verdere informatie omtrent dit project.

Binnen mijn project focus ik me compleet op de kraai. Het zijn dieren waar ik al lange tijd een grote fascinatie voor heb. Zoals uit de scriptie blijkt is de relatie tussen mens en dier groot. De kraai leeft sinds lange tijd nauw samen met de mens. Er is sprake van een co-evolutie. Kraaien leven in een bepaalde mate van afhankelijk van de mens. De mens zorgt immers voor vele gemakkelijke mogelijkheden voor de kraai om eten te vinden, zoals door straatafval en vuilnisbakken. De kraai heeft ook een zekere beeldvorming en symbolische waarde om zich.

Dit project gaat over de kraai, maar heeft als onderliggende thematiek het rentmeesterschap: de mens in zijn verantwoordelijkheid naar de aarde toe. Zoals ook in het eerste boek van de bijbel te lezen is:

Genesis 1:26

26 God spoke: "Let us make human beings in our image, make them reflecting our nature So they can be responsible for the fish in the sea, the birds in the air, the cattle, And, yes, Earth itself, and every animal that moves on the face of Earth."

Ik richt me in dit geval dus vooral op de vogels in de lucht. Maar de kraai is niet zomaar een vogel. De kraai draagt veel betekenis met zich mee. Het is niet voor niets dat in de Hollywood films de kraai vaak te zien is voordat er iets ergs staat te gebeuren. In de Westerse wereld wordt de kraai vaak geassocieerd met bringers van onheil, ongeluk en soms zelfs de dood. Heel verwonderlijk is dit overigens niet. Tijdens veldslagen en oorlogen werden ook dikwijls kraaien gezien. Ze kwamen af op de lijken die er lagen. Dit heeft bijgedragen aan het beeld dat kraaien boodschappers of bringers van onheil en dood zijn.

De kraai heeft geen goede reputatie. Dit is ook terug te zien in hoe wij met kraaien omgaan. Boeren schieten soms een aantal kraaien en hangen ze naast de akkers op. Dit vormt een waarschuwing voor de andere kraaien, dat ze niet van de gewassen mogen eten. Binnen de jacht vormen de kraaien een mooie uitdaging voor de jagers. Ze zijn namelijk geen gemakkelijk doelwit. Ook in tuinen worden ze geweerd. Ze verjagen de andere vogels in de tuin en eten hun eitjes op. En dat terwijl de kraai toch tot de grootste zangvogels behoort.

Maar de kraai is meer dan een symbool voor onheil, ongeluk etc. Wanneer we de kraai bekijken voor wat hij werkelijk is, zijn sommige mensen verrast. De kraai heeft een hoog intelligentieniveau, vergelijkbaar met dat van de primaten. Ze zijn in staat om te leren,

te improviseren en hebben gecompliceerde sociale gedragingen. Ze hebben een belangrijke rol in de voedselketen en zijn zelfs gunstig voor de landbouw doordat ze schadelijke insecten voor het gewas opeten.

Deze discrepantie tussen het heersende beeld van de kraai en de blik vanuit de ornithologie vind ik interessant. Doordat het beeld van de kraai praktisch in ons collectief geheugen zit, biedt dit mogelijkheden om hierop in te spelen vanwege de leesbaarheid van de kraai als symbool.

‘corvus corone’

De overkoepelende titel van dit project is ‘corvus corone’. Het project bestaat uit twee sub-projecten met beide een eigen invalshoek en titel. ‘corvus corone’ bindt beide samen tot een geheel.

Fotoboek ‘A Murder of Crows’

De discrepantie tussen het heersende beeld van de kraai en de blik vanuit de ornithologie vind ik interessant. Doordat het beeld van de kraai praktisch in ons collectief geheugen zit, biedt dit mogelijkheden om hierop in te spelen vanwege de leesbaarheid van de kraai als symbool. In het fotoboek wil ik me hier ook op richten. Zonder in cliché beelden te vervallen. Wanneer je op Google de zoekterm ‘crow’ invult en bij afbeeldingen kijkt, is gelijk het clichébeeld duidelijk. Ik vind het interessanter om te kijken hoe ik een op-

bouw in het boek kan krijgen. Het verloop van het boek refereert aan film. De kraai komt steeds dichterbij in onze wereld. Het vormt een subtiel beeld waar toch een bepaalde frictie in komt te zitten. Daarbij wil ik ook spelen met de aannames van de kijker. De aannames wat betreft de beeldvorming rondom de kraai, maar ook de aannames in het kijken zelf.

Korte film: 'uit vrije wil'

Mijn vader vertelde me vroeger het verhaal over mijn overgrootpa. Dat hij een kraai had, die altijd met hem mee ging op de fiets. Sindsdien wist ik het zeker: ik wil ook vriendschap sluiten met een kraai. Maar dan wel op een wederzijdse manier. Het stelen van een ei uit een kraaiennest is dan ook geen optie. De kraai moet zelf een vriendschap met mij willen sluiten en zijn eigen vrijheid behouden. Dus geen kooitjes, hokjes of andere gelijksoortige oplossingen. In de film 'Niemand die ernaar kraait' toon ik het proces van de pogingen van het aangaan van vriendschap met de kraaien. Ik heb besloten dat ik in de grote tuin van mijn ouders deze missie wil ondernemen. Daar zitten soms kraaien achter in het land. De kraaien wil ik de tuin in lokken door middel van eten. Zodra ze de associatie hebben dat ik steeds eten neerleg, hoop ik dat ze aan me zullen gaan wennen en de tuin in durven te komen. Ook fluit ik steeds op dezelfde manier, zodat dit als een contactgeluid kan gaan fungeren. De notenboom en het einde van de tuin vormen de hoofdlocatie binnen de film. Daar hang ik het eten op of leg ik het neer.

Mijn oprechte intentie is er. Nu hopen dat de kraaien dat op zullen merken en ook een vriendschap met mij aan willen gaan.

uit het fotoboek 'A Murder of Crows' - ©2012 Evert Klein Nagelvoort

uit de korte film 'uit vrije wil' - ©2012 Evert Klein Nagelvoort
(Digitaal. HD film. Lengte: 09:11 min)

X

Inzichten en eindconclusie

In mijn inleiding had ik eerst geschreven dat ik niet met een wijzend vingertje mijn mening wil gaan verkondigen. Daar ben ik het nog mee eens. Want het wijzende vingertje is een manier die me tegenstaat en waarvan ik denk dat het mensen alleen maar afstoot. (Dierenrechten)activisten hebben wat mij betreft goede ideeën, maar ik erger me aan de manier waarop ze hun gedachtewereld op andere mensen willen drukken. Zelf gaat die boodschap vaak compleet langs me heen. De harde en opdringerige manier schrikt veel mensen af. De boodschap komt door de manier van brengen juist helemaal niet aan.

Dat neemt niet weg dat ik wel degelijk een standpunt in wil nemen en dat ik dit ook wil uitdragen. Ik merk dat het moeilijk is om mijn eigen toon hierin te vinden. Ik wil geen shockerende foto's laten zien en tegen mensen roepen dat ze alles fout doen. Ik wil niet eens claimen dat mijn manier van leven helemaal goed is. Een gelaagdere manier van bewustmaken werkt wat mij betreft beter. Eerst de kijker mee zien te nemen in je verhaal en daarbinnen een frictie laten ontstaan. Zodat de kijker zelf het dialoog met het werk aan kan gaan. Zonder perse schreeuwende en shockerende foto's nodig te hebben.

Met mijn afstudeerproject over de kraai ben ik daar veel mee aan het experimenteren. De kijker op het verkeerde been zetten is iets waar ik graag mee speel. Om de kijker eerst het gevoel te

geven dat alles klopt, waarna het vervolgens niet zo blijkt te zijn. Dit mechaniek, waarbij het zich ineens keert tot de kijker zorgt voor een bepaalde gelaagtheid. De kijker wordt eerst meegenomen in het verhaal. Maar hetzelfde verhaal krijgt een andere lading, wanneer blijkt dat niet alles is wat men denkt dat het is. Aannames van wat men denkt te zien werken niet meer en men moet het standpunt herzien waarmee in de eerste instantie het werk werd bekeken. Hiermee wil ik een bepaalde frictie laten ontstaan.

Met mijn project over de kraai ben ik nog niet helemaal uit de zoektocht van de standpuntbepaling gekomen. Daar ga ik hard mee verder. Het op de verkeerde been zetten blijft een belangrijk mechaniek voor me. Evenals het veranderen van de context. Het schrijven van deze scriptie heeft er mede voor gezorgd dat ik me hier veel bewuster van ben geworden. Het analyseren van fotografen en kunstenaars heeft me inzicht gegeven dat er een breed scala van manieren en middelen zijn om een standpunt in te nemen.

XI

Bronnenlijst

Boeken

- Marzluff, J.M. Angell, T (2007). 'In the Company of Crows and Ravens'. Yale University Press.
- Dalrymple, T (2011). Litter. How others people's Rubbish shapes our lives. Gibson Square Books Ltd.
- Browning, B & Geurink, H (2006). Dierenwelzijn. Etten-Leur: Uitgeverij Corona.
- Thieme, M (2009). Het gelijk van dieren, het geluk van de mensen. Uitgeverij Cossee.
- De Zuivere Broeders van Basra (2010). De zaak van de dieren tegen de mensen. Amsterdam: Uitgeverij Bulaaq.
- Poortvliet, R (1979). Jachttekeningen. Bussum: Van Holkema & Warendorf.
- Poortvliet, R (1980). Van de hak op de tak. Bussum: Van Holkema & Warendorf.
- Safran, J (2009). Dieren eten. Ambo/Anthos Uitgevers.
- Kroonenberg, Y (2009). Alleen de knor wordt niet gebruikt. Amsterdam: Uitgeverij Contact.
- Bluchel, K (1976). De ondergang der dieren. Een alarmerend rapport. Bussum: De Haan.
- Meindertsma, C (2007). PIG 05049. 1:1. Uitgeverij Flocks.
- Jung, C (1964). Man and his symbols. London: Aldus Books, Jupiter Books.
- Metz, Tracy (1998). New Nature: Reportages over veranderend landscape. Amsterdam: Ambo, 1998, ISBN 90-263-1515-5.
- Wark, McKenzie (2005). "N is for Nature", in Van Mensvoort, Gerritzen, Schwarz (Eds.) (2005), Next Nature, BIS Publishers, ISBN 90-636-9093-2
- Metz, Tracy (2002) Pret! Leisure en landschap. Rotterdam: NAI, 2002, ISBN 90-5662-244-7.
- Schwarz, Michiel (2005). "Nature So Called", in Van Mensvoort, Gerritzen, Schwarz (Eds.) (2005), Next Nature, BIS Publishers, ISBN 90-636-9093-2
- Wilde, Oscar (1889). The Decay of Lying: An Observation. New York: Brentano, 1905 [1889]
- Oosterling, Henk (2005). "Untouched Nature", in Van Mensvoort, Gerritzen, Schwarz (Eds.) (2005), Next Nature, BIS Publishers, ISBN 90-636-9093-2, pp 81-87.
- Van Mensvoort, Koert (2005). "Exploring Next Nature", in Van Mensvoort, Gerritzen, Schwarz (Eds.) (2005), Next Nature, BIS Publishers, ISBN 90-636-9093-2, pp. 4-43.
- Heraclitus (540-480 v Chr.): On Nature, fr. 208: "Nature loves to hide.
- Barlett, S (2009). De mythologie gids. Veltman uitgevers.
- Peterson, E.H. (1993) The Message. NavPress Publishing Group.
- Hall, J (1992). Hall's Iconografisch Handboek. Leiden, Primavera Pers.
- Metzger, R. Walther, I.F. (2008). 'Van Gogh'. Keulen: Uitgeverij Taschen.
- Singer, P (2009, oorspronkelijk uit 1975) Animal Liberation. The definitive classic of the animal movement. Harpers Perennial.
- de Waal, F (2010) 'The age of Empathy. Natures Lessons for a kinder society. The Rivers Press.

Singer, P (2006) In defense of animals. The second wave. Blackwell Publishing Ltd.
van den Heuvel, D (2010) 'De Kraaien van Van Gogh' Uitgeverij Meinema.

Audiovisuele Media

A cow at my table (topdocumentaryfilms.com)
Director Kenner, R. (2008) 'Food Inc' (DVD) Quality Film Collection.
NOS.nl. (2009) 'Democratie voor dieren'. <http://nos.nl/artikel/85035-democratie-voor-dieren.html>
Depardon, R. (2009) 'La Vie Moderne'. (DVD) Lumiere
Natural World: A Farm for the Future (topdocumentaryfilms.com)
The Butterfly Effect (2004)
Bambi. Walt Disney (1942)
Nicolaas G. Pierson Foundation. (2008) 'Meat the Truth'. <http://vimeo.com/26567754>
Nicolaas G. Pierson Foundation. (2010) 'Sea the Truth'. <http://vimeo.com/23540198>
D, Guggenheim (regie). (2006) 'An Inconvenient Truth'
Geyrhalter, N (director). (2005) 'Our daily bread' BBC Worldwide Ltd. (2010) 'Planet Earth' (DVD)
Hablestreiter, M, Stummerer, S. (2008) AVRO Close up: 'Food Design'. <http://cultuurgids.avro.nl/front/detailcloseup.html?item=8177817>
CBS. Showtime. 'Dexter'.

Stokman, W. Like an animal. Documentaire over Charlotte Dumas.

Fotografen:

Chris Jordan
Ilkka Halso
Wout Berger
Pieter Hugo
Edward Burtynsky
Charlotte Dumas
Bloomberg&Chanarin
Masahisa Fukase
Olaf Otto Becker
Stephan Gill
Vincent van Gaalen
James Mollison
Elliot Erwitt
Alessandro Sanguinetti

Artikelen

Essay: Somers, S (10-2009). Verdichten Verruimen. Het verhaal van ons eten.
Ijsbeer verscheurt Britse toerist (17) op Spitsbergen (2011, 5 augustus). Volkskrant.nl.
Rozenbroek, J (20-08-2011). Niets waard zonder het Hollandse Land. Volkskrant, p 13.
Column: Giphart, R (18-08-2011). Vegetariër. Volkskrant, p v5.
Huisman, C (17-08-2011). Een levend monument

vergt werk. Volkskrant, p 10.

Met zijn vlijmscherpe horens stelt Raton vechters terecht. Volkskrant.

Werner, M (13-08-2011). Spieken ook bij vogels geliefde strategie. Volkskrant, p 32.

Persson, M. Waterwinkeltjes in de tropen. Volkskrant.

Paprika rechtstreeks naar klant. Volkskrant.

Korteweg, A (9-08-2011). Mensenwerk. Volkskrant, v11.

Bronwasser, S. Jurk met bloed en wondvocht. Volkskrant.

Column: Hilhorst, P. Ik ben slechts een vegetarier.

Van Raaij, B. Windmolens oase voor dieren in zee. Volkskrant.

'Edward Landseer'. Cultuurarchief: <http://www.cultuurarchief.nl/kunstenars/landseeredwin1802.htm>

Hoedeman, J (8-08-2011). 'Bio-industrie, die term gebruik ik niet.' Volkskrant, p 10.

Westerlaken, N (6-08-2011). Van vloek tot zegen: eco-toerisme. Volkskrant p 27.

Meester, M (6-08-2011). Shell krijgt permissie om te boren in Noordpoolgebied. Volkskrant, p 27.

Hoedeman, J (5-08-2011). 'Met pleistertjes komen we er niet' Esther Ouwehand. Volkskrant, p 10-11.

Van Dinther, M (4-08-2011). Perfecte biefstukken van soja uit het lab. Volkskrant, p 14-15.

van Mensvoort, K. 'Het lab van Koert. Slachtofferloos vlees. Radio 1. http://www.koert.com/work/atlasradio1/atlas_radio1_lab_van_koert_slachtofferloos_vlees.wav

Kruispunt Radio, 10 januari 2010. Religie in de samenleving en relatie mens en dier. http://www.rkk.nl/kruispuntradio/archief/2010/detail_objectID699537.html

Haveman, M (2009) ("Sterren uit het Dierenrijk". <http://www.mariettehaveman.com/dierenindekunst.htm>

Goudswaard, M. 10 september 2011. 'Doodgewone hondenogen' fd.weekend.

Etho News 107 (mei 2001). 'De relatie Mens-dier'.

Bouma, H (18-09-2010). Radio interview in het programma 'Jouw Spiritualiteit'. EO.

Ted Talk (juni 2008): 'Chris Jordan pictures some shocking stats'. http://www.ted.com/talks/lang/en/chris_jordan_pictures_some_shocking_stats.html

Kessels, L (2009). 'Trefwoord: Antropomorf'. Leeskraam nummer 2.

Hulspas, M. (02-12-2011). 'De domme orka en de

sluwe gans' De Pers.

Dijkshoorn, N (29-09-2011). 'Heidi de Schele Buidelrat'. nu.nl

Dumas, C (2009). 'Charlotte Dumas, Paradis, in FOAM'. Athenaeum Boekhandel. <http://www.youtube.com/watch?v=LXjTcDgDfIA>

'De ontwikkeling van het Peugeot logo'. Association Peugeot Hollande. <http://www.aphpeugeot.nl/index.php/historie/ontwikkeling-peugeot-logo.html>

Voetnoten:

1 Kessels, L (2009). 'Trefwoord: Antropomorf'. Leeskraam nummer 2.

2 'Disney in Kansas' http://www.thankyouwaltdisney.org/?page_id=8

3 'De ontwikkeling van het Peugeot logo'. Association Peugeot Hollande. <http://www.aphpeugeot.nl/index.php/historie/ontwikkeling-peugeot-logo.html>

4 The Message. Version Information. <http://www.youversion.com/versions/msg>

5 '† 1226 Franciscus van Assisi' <http://www.heiligen.net/heiligen/10/04/10-04-1226-franciscus.php>

6 Naar de Hubertuslegende, zoals verteld in: Régis de la Haye 'De Bisschoppen van Maastricht' Maastricht 1985 pp.76-77

7 'Het Hert als symbool' <http://www.heiligen.net/wb/symboolhert.php?TERMS=+hubertus>

8 'Eustachius van Rome' <http://www.heiligen.net/heiligen/09/20/09-20-0118-eustachius.php>

9 'Hinduïsm - why cows are holy'. Parijs 1975. http://www.youtube.com/watch?v=t05S_dLmQN0&feature=related

10 <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2011/04/12/diermeel-goed-voor-dierenwelzijn-gezondheid-en-duurzaamheid.html>

11 Thieme, M (2009). Het gelijk van dieren, het geluk van de mensen, p.40

12 Interview in documentaire: Meat the Truth (2008). Nicolaas G. Pierson Foundation.

13 EVA Magazine, zomer 2001 / http://www.vegetarisme.be/index.php?option=com_content&view=article&id=306%3ALeonardo-da-vinci&catid=111%3Aberoemde-vegetariers&Itemid=79

14 AVRO Close up: Food Design.

15 - 'Welke E-nummers en additieven bevatten dierlijke producten?' <http://www.food-info.net/nl/qa/>

qa-fi45.htm

Exposities:

Dumas, C (2011). 'Retrieved'. Gallerie Paul Andriessse. Amsterdam.

van Vuure, T (2011). 'What is it like to be a bird?'. De Brakke Grond. Amsterdam.

Dumas, C (2009). 'Paradise'. FOAM Amsterdam.

Hugo, P (2012) 'This must be the place'. Fotomuseum Den Haag.

Lezing

Marianne Thieme. 19-08-2011. Flevo Festival.

Colofon

Deze scriptie is geschreven in het kader van het afstudeertraject van de opleiding fotografie aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag.

Dit onderzoek is tevens een uitgangspunt geweest voor het afstudeerproject 'Gitzwart'.

Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten.
Afstudeerrichting: Fotografie (redactioneel)

Met dank aan Ingrid Grootes.

Evert Klein Nagelvoort
www.evertkn.nl / +31628981937

Den Haag, 2012.

